

Peszachi beszélgetés

– esettanulmány –

a). Az egyiptomi kivonulásra való emlékezés a mai galuti peszachkor

A zoltárok egyiptomi kivonulás-történet narratíva-elemzése, az identitástörténetek Exodus felőli megközelítése és a Szombat ünnepe után a zsidó kultúra egyik legfontosabb egyiptomi kivonulás-történetet idéző ünnepéről lesz szó: a peszachról.

Az ünnep neve, a peszach, kerülést jelent és annak az áldozatnak a neve, amelyet Nisszán hónap 14-én minden családnak be kellett mutatnia hálául, hogy a kivonulás előtti napon az izraeliek elsőszülöttei megmenekültek, az egyiptomiak elsőszülöttei viszont elpusztultak az utolsó csapás következtében. A Tóra ezt az ünnepet a Macesz, a kovásztalan kenyér ünnepének nevezi, mivel az ünnep során szigorúan kerülni kell minden kovászos élelmiszert, Szédereste kötelező, a többi napon pedig ajánlott a macesz-evés.

A Szédereste, amiről az alábbi beszélgetés fog szólni, az ünnep első napján rendezett családi lakomát jelenti, amely részben a Szentély idejében szokásos peszachi áldozati lakomát, részben a zsidóságot ért tragédiákat, de legfőképpen a zsidóság Isten választott néppé formálódásának alapító-mítoszát, a kivonulástörténetet kell megjelenítse.

Peszach ünnepe, a zsidó húsvét Nisszán hónap 15-én kezdődik, célja és lényege az egyiptomi kivonulás-történet felidézése. A peszach ünnepe kiváló példája annak, ahogyan a zsidó nép megőrizte, és évezredek óta áthagyományozta a kivonulás-történet minden mozzanatát.

Rabbi Israel Méir Lau, az egyik legfontosabb magyarul is olvasható törvényértelmező szerint: „Az Egyiptomi Kivonulás csodáját a zsidó nép nemzedékről nemzedékre hagyományozta és megőrizte mindmáig, gondosan ügyelve a legapróbb részletekre is. Az Egyiptomi Kivonulás tette néppé Izraelt, a Kivonulás közepett köttetett örök szövetség a nép és az Úr között, a nép és az Ország között: ezeknek az eseményeknek a célja a Tóra adás és a zsidóságnak a maga Országában szabad népként való letelepítése volt”.¹

A peszach hét napos ünnep Izraelben, a saját országban, és nyolc napos ünnep a diaszpórában.² E nyolc nap legfontosabb micvája³ közül az egyik az egyiptomi kivonulás-történet elbeszélése az utódoknak. A történet felelevenítése, megjelenítése, gesztusokkal, szimbólumokkal, történetek felolvasásával, imákkal, énekekkel, sajátos ételek, italok fogyasztásával történik. A felelevenítés parancsa a hagyomány továbbörökítésében nyilvánul: „És beszéld el fiadnak akkor, így mondván: ezért tett jót velem az Úr, amikor kihozott Egyiptomból...” (2Móz 13,8). Az egyiptomi kivonulásról

1 Lau 2000: 344.

2 A diaszpórában, vagyis a galutban az ünnepek elsősorban azért másak, mert itt jobban kell vigyázni a rituális tisztaságra.

Ha nem is lehet szigorúbban venni, de még figyelmesebbnak kell lenni, mint a saját országban, hiszen a galut jelentése diaszpóra is, meg fogság is. A diaszpóra mindig egy kicsit fogság, galut is. A galut pedig tisztátalan hely, és az idegenekkel való együttélés szabályainak betartási kötelezettségét vonja maga után.

3 Micva: istennek tetsző köteletség. Lehet parancsoló és lehet tiltó micva.

a törvény szerint minden nap kötelező beszélni: „...életed minden napján emlékezz az Egyiptomi Kivonulás napjára” (5Móz. 16,3), peszachkor azonban az év többi napjához képest a hétköznapok legapróbb mozzanataival is erre a történetre kell emlékezni, nem szabad az évközben szokásos ételeket fogyasztani, tárgyak egy részét használni, vagyis testileg-lelkileg meg kell élni az alapítómítoszt.

Az alábbi esettanulmány fő kérdése az, hogy milyen jelentősége van az egyiptomi kivonulástörténetnek ma, Magyarországon? Miként kap értelmet egy mai neológ zsidó számára a zsidóságot alapítómítosza? Miként működik ma ez a narratíva identitásformáló erővel a peszachi rítus megélése során?

b). Beszélgetés Altmann Sándorral a peszachról

Altmann Sándor⁴ a Bethlen téri zsinagógában ismertem meg, Papp Richárd mutatta be, aki sok éve résztvevő tagja a Bethlen téri zsinagógai közösségnek. Minhárman rendszeresen együtt tanuljuk szerda délutánonként a Tórát a Szidrákon.⁵

A Széderről való beszélgetést régen terveztük, én nem is akartam erőltetni, talán még korai, talán majd, ha jobban beletanulok ebbe a világba, akkor majd jobban megértem, mi áll a szavak és gesztusok mögött, addig – gondoltam – nincs miért elővenni a diktafont. Azonban egyik telefonbeszélgetésünkön Sanyi ajánlotta fel, hogy ő szívesen beszélget velem, ha nekem segítségemre volna. Az alábbi beszélgetésünk egyik szerdai Szidra után történt, peszach utáni héten, éppen akkor, amikor A.S. dolgozatot készült írni a peszachi imarendről.

Miután megcsodáltam A.S. családi kincsét, a kisvonalat makett-gyűjteményt, megpróbáltuk összedolgozni a gondolatainkat, és az ünnep rendje szerint felépíteni a témaköröket. A beszélgetés néha csapongott, mivel A.S. számára az ünnep két térben játszódott: a zsinagógában (a zsinagóga gondnokaként) és otthon a családban, engem pedig mindkettő érdekelt.

Végül bekapcsoltam a diktafont.

1. A peszachra való előkészületek (chóméctalanítás, elsősülöttek böjtje)

– Az érdekelne engem, Sanyi, hogy milyen volt a Széder az idén a Bethlen téren és nálad a családban? Tehát nem az, hogy milyennek kellene lennie a Haggada szerint, hanem hogy lépésről lépésre hogyan tartottátok meg az idén? Kezdjük például azzal, hogy hogyan történt az előkészület, a kikóseroltatás, a chóméctól való megszabadulás?⁶

– *Hát ez egy elég érdekes és hosszú folyamat, ilyenkor én ki szoktam tenni a fényképeket otthon, mert napokig nem látnak otthon, mert hiába van segítség az embernek, és elvileg működik egy nőegylet a Bethlen téren most... de vannak fix emberek akiket mindig lehet hívni.*

Itt kell megjegyezni, hogy a Peszach elsősorban családi ünnep. Az előkészületeket elsősorban mindenkinek otthon kellene végeznie. A kikóseroltatásban nagy szerepük van a nőknek is, de tulajdonképpen az egész családnak megvannak a feladatai. A.S. azt mondja, ilyenkor ő napokig alig van otthon... Ennek az a magyarázata, hogy tulajdonképpen a zsinagógában végzi el azokat a feladatokat, amelyeket hagyományosan otthon (is) kellene.

⁴ A továbbiakban A.S.

⁵ A heti szakasz felolvasásának és megbeszélésének alkalmá.

⁶ Kikóseroltatás itt azt jelenti, hogy a házat és mindent, ami zsidó tulajdonban, zsidó területen van teljesen meg kell tisztítani a kovásztól vagyis a chóméctől. Azok tárgyak, amelyek közvetlenül érintkeznek évközben a chóméccal, különleges tisztítást is igényelnek, ezek vagy nagyon forró ízben, vagy tűzben tisztítandók. Fontos, hogy az erev peszáchnak (az ünnepet megelőző napnak) estéjéig már minden alaposan ki legyen tisztítva, mert ezután következik az utolsó ellenőrzés, a chóméc felkutatása, amelyről A.S. alább beszél majd. (Sulchan Aruch 1998: 638.)

– *Vannak a kisebb beszerzések, amelyeket én már az előző héten intézek, hogy már a Széder előtti héten, szerdán-csütörtökön, amikor elkezdjük a nagytakarítás fejezetet, jön a brigád, a nagy takarító brigád. A Weiner Kati⁷ baromi jól csinálta, ő tudta, hogy el kell kezdeni a mosogató kikóseroltásától, téglákat kell égetni a kemencén, a gáztűzbelyen, és az edényeket beledobni forró vízbe, tűzbe, és akkor ezek ki vannak kóseroltatva. A konyhától kezdve lépésről lépésre mindent ki kell dobni, ami nem peszachi, ki kell takarítani, el kell zárni másbóva. Ez a rabbi utasítására történik. A hűtőket le kell fóliázni, ez kb. három nappal előtte, általában vasárnap szoktuk csinálni. Én már nem vagyok olyan szigorú, mint a Weiner Kati, én már nem szoktam teljesen lezárni a hűtőket, mert nagyon nehéz úgy csinálni, hogy vasárnaptól szerdáig, a szerda este kezdődő Széderhez már olyan legyen, hogy szerda este már nem engedek be morzsákat a táskákban. Hatalmas viták vannak ebből egyes emberekkel. Volt olyan, hogy a Kati megcsinálta ezt vasárnap, reggel kezdte ima után, és estére megvolt úgy, hogy tényleg ki volt az egész Kistemplom és a környéke chóméctalanítva, és kiírta az ajtóra, hogy: Kérjük a táskákat az előtérbe letenni!*

Persze bejöhetnek, elvehetik, stb., de ezt én el szoktam engedni. De amióta én csinálom, az utóbbi három évbe egyedül, azóta utolsó napra hagyom.

Érdekes, ahogyan kiderül a fenti beszélgetésből az, hogy az előírást lehet szigorúan és kevésbé szigorúan, vagy ahogy A.S. mondta „baromi jól” csinálni. . . Hiszen teljesíteni kell a peszachot. Ezt a teljesítést többféleképpen lehet értelmezni: szó szerint, mindent nagyon elővigyázatosan, alaposan betartani, ahogy írva van, vagy úgy is meg lehet oldani, hogy „most nem ez a lényeg” . . . Most nem a rítus pontos, előírászerű követése a legfontosabb, hiszen a galutban⁸ ennek a gyakorlati feltételei egyáltalán nem könnyűek, hanem sokkal inkább az a lényeg, hogy egyáltalán lehet ma már peszachot ünnepelni. Formailag pedig sokszor elég legalább valamilyen kompromisszumos módon közeledni a rítus megtartásához.

A „hatalmas vita” azt jelzi, hogy valamilyen módon mindenki ismeri a tradíciót, olvasta az előírásokat, hallotta izraeli rokonaitól, esetleg emlékszik, hogy otthon a családban hogyan történt egy-egy rítus megtartása, és ennek megfelelően sokaknak van elképzelése arról, hogy hogyan kellene megtartani az ünnepet, ez pedig nem mindig hozható közös nevezőre. Mások, akiknek kevesebb tudásuk van a hagyományról, tanulnak vagy utánoznak. A tudás, a tradíció átadásának különbözősége és ehhez a tradícióhoz való egyéni értelmező viszony mutatkozik meg a táská-konfliktusnál. Hiszen van olyan, aki nem tartja lényegesnek, hogy esetleg egy-két morzsát (talán öntudatlanul) behoz a zsinagóga szent területére, mások pedig bizalmatlanságnak veszik a felszólítást, hiszen peszachkor magátólértetődően mindennek ki kell lennie kóserolva, a táskának is. A Weiner Kati konfliktusa talán onnan is származhat, hogy ő tudja előre, hogy mások nem tartják be otthon a kóserság szabályát, és ezzel, ahogy belépnek az általa megtisztított zsinagóga terébe, azt is tisztátalanná tehetik. Sanyi viszont már nem gondolkodik el ezen. „De én ezt el szoktam engedni”. Az engedékenység okára alább megkapjuk a választ, ami arról fog szólni, hogy A.S. annak örül, hogy egyáltalán az emberekben megvan a szándék, hogy megtartsák a peszachot, hogy eljőjenek a Széderre, ő pedig ennek érdekében inkább nem akar fennakadásokat „apróságok” miatt.

– *Azért szoktam a nagy takarítás utolsó napra hagyni, mert úgyis a Széder előtt van az elsőszülöttek böjtje,⁹ aminek a kiváltására egy talmudi szakaszt kell tanulni, és a tanulás lezárásakor lehet egy lakomát tartani. Tehát biába van kitarakítva az egész Kistemplom, Nagytemp-*

7 Weiner Kati: A hitközségi nőegylet szervezésének kezdeményezője volt, jelenleg Jeruzsálemben él.

8 Idegenek között, diaszpórában.

9 Elsőszülöttek böjtje: (Taánit B'chórót), bővebben lásd később.

lom kóser pészachra, egy szem morzsa nincs, az utolsó reggel valahol kell enni zsidóleves, ehhez pedig újra kell takarítani azt a helyiséget, ezért nincs értelme száz százalékgig kitakarítani előtte. Végül is reggel 9-től, amikor befejezzük a kaját, délután 4-5 ig be lehet fejezni azt a helyiséget.

Úgy tűnik A.S. nagy jelentőséget tulajdonít a tisztításnak, tovább kérdezek:

– Mekkora ez a munka, miért kell ilyen sok idő a takarításához?

– *Elég nagy morzsát csinál egy zsidó, nem láttad még, hogy esznek a zsidók, a zsidóknál már csak a macesz morzsát jobban. Igazából jó idő volt, meg lehetett volna csinálni azt, hogy az udvarra kiteszek egy asztalt, és akkor ott esznek, de gondoltuk, ha úgyis ki kell takarítani, akkor nem kell az embereket kizavarni. Le volt takarva az asztal csomagolópapírral és azon ettünk. És újra áttakarítottam, és amikor délután 1 körül kész volt, a Klári¹⁰ elkészült velem, akkor leraktam a peszachi abroszokat, amely choméctalan, tehát morzsátlan. Minden le volt zárva, el van csomagolva, most is ugye vasárnap elkezdtek.*

– Kik voltak ott a takarításnál?

– *Ha akarod, mondok neveket is: a Barna Zsuzsa, a Mois Kriszta, legfőképpen Rosenfeld Ildikó. Ildikó tanult a zsidóságból egy két dolgot, megtette a lépéseket befelé. Ő egy fiatal lány.*

Tehát a zsidóság mindennapi, életviteli szabályait nem éppen otthon tanulják, nem női ágon hagyományozódik tovább a tudás, és nem éppen az idők adják tovább a hagyományt, hanem pont fordítva. A tradíció átadásának módja megváltozott, hiszen a háború után megszakadt az „apáról fiúra” lánc. Most már az alapvető háztartási szabályokat is az iskolában, a rabbiképzőben, vagy valamilyen más intézményben tanulják. Például a Bethlen téren egész héten működik délutánonként oktatás a zsidó életmódról, történelemről, nyelvről, vallásról. Vagyis jelenleg a magyarországi zsidóság neológnak mondható közössége visszatanulja a szokásait. Azonban ezt a maga értelmező hálóján keresztül tanulja már vissza. Nem egy automatikusan működő rutinos szokásrendszert kap készen a családban, hanem egy olyan írott hagyományt, amelyet az alkalmazásban a maga meggondolása szerint végezhet.

Egy pillanatig időzzünk el A.S.-nak azon megjegyzésén, hogy Ildikó, a fiatal lány, aki a legtöbbet tud a kikóseroltatásról, tanulta a szokásokat... és így megtette a lépéseket befelé... Vajon mit jelenthet ez? És a kérdés a beszélgetés során többször elő fog fordulni: vajon az lép be igazán a zsidóságba (ahonnan voltaképpen származik), aki *tanulással*, a hagyomány megismerésével megteszi a lépéseket befelé ahhoz, hogy a közösségbe, a zsidóságba tartozónak számíthasson...?

Erről a „Beszéld el fiadnak” alfejezetben lesz még szó.

– Meséld még egy kicsit az elsőszülöttek böjtjéről.

– *Az úgy történik, hogy Széder előtti reggel lemegy az ima, hetvenévesektől, tizenötévesekig, olyanok is eljöttek, akik egyébként nem jönnek imádkozni reggelként. Tehát az ima után, a rabbi még nem szereli le magáról a ffillint, meg a táleszt, és akkor, amikor vége van a záró imával, az utolsó kaddissal, meg áldásokkal, utána elmondja, hogy miért vagyunk itt, hogy tanulni kell, hogy kiválthassuk az elsőszülött böjtjét, és akkor valamit a Talmuból felolvas. Ez csak egy traktátus záró része, ez nem olyan sok, 5-10 perc tanulás. Utána mond még egy kaddist és akkor mindenki kezet most, és enni lehet, főt tojást, zsemleket... Ilyenkor még nem lehet enni maceszt, csak mindenféle mást, amiben nincs liszt, krumli, zöldség, gyümölcs, tehát nem kell ében halni. Az idén 9 óra 14 percig letett enni. De én nem nagyon ettem, még az elsőszülött böjtjéből sem ettem, mert nem akartam.*

10 A Bethlen téri zsinagóga nem zsidó takarítónője.

– Tehát te végig böjtöltél?

– *Igen, majdnem, azért amikor hazamennem, valamit bekapkodtam... de én nem is vagyok elsősülött.*

Ha már itt tartunk, néhány szó az elsősülöttek böjtjéről: voltaképpen minden elsősülöttnak böjtölnie kellene ezen a napon, erev peszachkor, hiszen ezen a napon emlékezniük kell ezzel a gesztussal az egyiptomi elsősülöttek halálára és a zsidó elsősülöttek csodálatos megmenekülésére. A böjtölési parancsot azonban egy kis trükkel (amely már szokássá változott) ki lehet kerülni. Ugyanis a Micva-lakomán (körülmetelés, vagy a Talmud egy traktátusának befejezésére rendezett lakomán) szabad enniük. Ezért úgy szokták kiügyeskedni, hogy pont erev peszachra essen a traktátus befejezése. Így az elsősülöttek tanulással váltják meg a böjtöt, és a micva lakoma után már egész nap ehetnek.¹¹

Csakhogya A. S. azt mondja, tele volt a kistemplom elsősülöttekkel, de azt tudjuk, hogy egyébként alig gyűlnek össze tízen. Ezek szerint a Talmudi traktátus egészének tanulásán már nem nagyon vesznek részt, csak a végén, a legutolsó órán, a traktátus befejezésekor, amikor a befejezés után lakoma következik, amellyel ki lehet váltani a böjtöt... Fölmerülhet a kérdés, hogy ha úgysem tanulják a Talmudot rendszeresen, akkor miért fontos számukra az utolsó napon előjönni és kiváltani a böjtöt? Akkor nem lehetne egyszerűen ugyanúgy figyelmen kívül hagyni a böjti előírást is?

A kérdés ilyenkénti felvetődése értelmetlenül leegyszerűsíti a problémát. Az ilyenfajta események ugyanis nemcsak a kötelező micvák mechanikus teljesítéséről szólnak, hanem a Bethlen téri közösség, a családok által kialakított szokásokról is. Ez itt így szokás, és így működik mint közösségi esemény. Vagy inkább élmény.

– Hogyan történik az utolsó chóméc felkutatása?

– *Előző este megtörténik egy (ki van számítva a nap állásból, hogy 8 óra tíz perckor, amikor már sötét van, meg kell keresni az utolsó chómécet. El kell dugni papíron még egy-két morzsát a kitakarított helységbe, a jiddu elmondja ezt az áldást, majd szertartásszerűen kenőtollal egy kis fa lapátra fölsöpörgeti és becsomagolja egy kis rongyba a morzsát, és azt másnap elviszik együtt elégetni.*

Sulchan Aruch szerint a szertartást már a megtisztított házban kell elvégezni. Az est beálltával erev peszáchnak, az ünnepet megelőző napnak az előestéjén kell végigkutatnia a családfőnek a házat viaszgyertyával a kezében. A szabály azt is előírja, hogy a gyertya nem lehet fonott gyertya, mert az már fátklyának számítana. Főként olyan helyeken kell kutatni, ahol korábban chómécet tartottak, de minden lyukat, repedést, hasadékot át kell vizsgálni, a ruhákat és edényeket is. A kutatás előtti áldás után, a családfő, vagy a rabbi, aki a kutatást irányítja mindvégig csendben, szó nélkül kell elvégezze a rítust. Az elrejtett kenyérdaraboknak, amiről A. S. is beszél, az a szerepe, hogy a kutató a megtisztított házban mindenképpen találjon valamit, nehogy hiábavaló áldást mondott volna. De a Sulchan Aruch azt is kimondja, hogy aki csak az előre, szándékosan elrejtett darabokat keresi, az nem teljesíti a vizsgálat kötelességét, és mégis hiábavaló áldást mondott.¹²

– Csak azt a kis becsomagolt morzsát égetik el?

– *Igen. A többségét elzárom egy olyan helyre, ahol nem lehet hozzányúlni peszachig. Elvileg le kellene ragasztani, meg le kellene zárni, bár én ezt nem szoktam.*

– Hová szoktad elrakni?

11 Rabbi Israel Méir Lau 2000: 354.

12 Sulchan Aruch 1998: 639-640.

– Van egy raktár a hátsó felén a templomnak, egy női feljárt, amit nem használunk egyébként évközben másra, csak erre. Például kólát is oda tesszük, ez nem számít ugyan chómécnek, de nem kóser, ezért nem iszunk kólát peszachkor, csak az ásványvizeket.

– De hogy van ez akkor, ha a zsinagóga raktárába viszed a chómécot, nem úgy van ez, hogy nem szabad zsidó tulajdonba legyen a chóméc?

– De hát rabbi csinál egy szerződést ilyenkor általában a mi sabesz gojunkkal, a Kláriveral eladja neki templomban levő chóméc készletet bizonyos jelképes összegért.

– Azt is, ami a raktárba van?

– Igen, felírja, hogy a templomban lévő 50 liter üdítő, 2 kg. cukor, 6 kg. liszt, de nem hiszem hogy ennyire részletezik, mert valakinek így eladtuk és csak annyi volt felírva, hogy: a tulajdonomban levő összes chómécet eladom ennek meg ennek.

– És utána peszach után visszavásárolják?

– Igen, pontosan, vissza kell vásárolni, hogy valamennyire üzletszerű legyen, több pénzért vásárolják vissza, de ez egy jelképes összeg, hogy legyen valamennyire több pénze, hogy az is keressen valamit. Tehát megtörténik az ügylet. Legalább odafigyel erre a rabbi. Ez nebéz, mert otthon is ezt kell csinálni.

A Tóra szerint elég lenne az a szándék, hogy az ember lemond a chómécéről. Elég egy megsemmisítő nyilatkozat, és az, hogy lélekben az ember elhatározza, hogy semmi köze a chóméchoz. Lau viszont a Talmud bölcseire hivatkozva azt mondja, hogy a bölcsek jó emberismerők lévén, szigorították a Tóra előírásait. Az ember ugyanis annyira hozzászokott a chóméc fogyasztásához évközben, hogy figyelmetlenségéből is felhasználhatja. Ahhoz, hogy ez ne történhessen meg, teljesen meg kell szabadulni minden chóméctől. Ide tartozik az eladási ügylet lehetősége, amely szintén egy kiskapu a peszachi törvények enyhítésére azok számára, akik üzleti célból nagyobb mennyiségű chóméccal rendelkeznek. Az A.S. által említett eladási mód már régen szokás, és a legtöbb törvénykönyv megemlíti mint lehetőséget azt is, hogy ez csak egy olyan színlelt eladás, amelynek „üzletszerűnek kell tünnie”. A mondatban benne van az is, hogy hiteles is, meg nem is ez a szerződés, hiszen mindkét fél tudja, hogy ez „csak” egy ideiglenes ügylet, és előre tudják, hogy a chóméc majd visszakerül a zsidó tulajdonába, csak el kell ezt „játszani”.

Ám mégsem játék ez teljesen, hiszen ahogy A.S. említette azt, ami a Sulchan Aruchban is nagyon részletesen benne van, az eladás attól lesz üzletszerű, hogy valamivel több pénzért veszi vissza az ünnep után a zsidó a gojtól a chómécot. De ennek mindenképpen pontos forgatókönyve van. A chóméc eladása és a szerződés olyan kiskapu, amely szerte a világon szokássá vált, tehát beivódott már a törvények közé, azokkal együtt alkotva a peszachi tradíciót.

Kényesebb téma következik... Hogyan történt a peszachi kikóseroltatás otthon a családban? Eddigi tapasztalatom az volt, hogy nem nagyon illő egy zsidót arról faggatni, mennyire él ő kóser módon. Míg korábban ortodox vagy tradicionális közösségekben erre a közösség és a rabbi felügyelt, joguk volt beleszólni, megszólalni az életmódot, ma már a halacha betartásának módja sokkal inkább intim magánügyvé változott. Legalábbis olyan témává, amiről nem minden esetben lehet könnyed nyíltsággal beszélni. Ennek persze gyakorlati okai is vannak, nem egyszerű betartani ma Magyarországon a kósersági törvényeket, nem egyszerű a munkaritmussal összeegyeztetni az ünnepek, napi rítusok betartási kötelezettségeit, ám mégis ott lappang az elvárás, hogy azért zsidóként kellene élni, annak minden hétköznapi velejárójával.

A. S. vonakodva, de mégis őszintén válaszolt minden kérdésemre...

– Otthon, nálad a családban is megtörténik a kikóseroltatás, kitisztítás, áldás, megsemmisítés, és a chóméc eladása?

– *Nem... Több okból: nem mindenki akarja annyira betartani, ahogy én. Most elég rendszeresen ki volt takarítva. Úgy jött össze, hogy a második Széderestét én rendezném és hívtam elég sok vendéget.*

– *Ki takarított nálatok?*

– *A lányok, meg a feleség. A Scheiberben még utolsó napig is volt tanítás.*

2. „Hithű neológ?” (kikóseroltatás az ortodox zsinagógában)

Majd hirtelen témát vált (de erre még később visszatérünk):

– *Azt mondta rám a valaki, hogy „hithű neológ” vagyok... Mert olyan tárgyakat is elvittem a tüzelőbe... bele kell tenni forró vízbe... a fémtárgyakat meg lebet kóseroltatni, van egy kemence-vállalat a Kazinczy utcába, a mikvébe. Oda lebet vinni. Azokat az edényeket, amelyeket használtam, el lebet vinni oda és kikóseroltatni.*

– *Otthonról is odaviszitek az edényeket? És akkor így nem kell otthon is felállítani a kemencét?*

– *Igen, otthonról is... Mindenki elhozhatja. Nem kell kemence otthon... Sőt... Ma már biztos, hogy csak ezt fogadják el... A bizalmi alapon nem hisznek senkinek...*

– *A Bethlen téren nincs ilyen kemence?*

– *Nem csak az ortodoxoknál, a Kazinczy utcába...*

– *A Bethlen térről is oda járnak ezek szerint?*

– *Igen. De csak akinek olyan dolga van. Csak olyan dolgokra vonatkozik, amit használtunk évközben...*

– *Ami kóser, amit csak peszachkor használtok, azt nem...*

– *Azt nem kell elvinni, csak amit bétközben használunk, a sábeszkor késeket, villákat tojástartókat... azokat szoktam elvinni. Most belekerült egy-két olyan tárgy, amiben bizonytalan voltam. Egész évben elő van, nem éri igazából morzsa, de elő van... Aztán mondom, beszólt nekem az a fiatal ember, most nem mondok nevet, hogy ki volt, hogy „hithű neológ”...*

– *De miért, ezt otthon nem szokás megcsinálni? Ők nem szokták az év közben használt fémtárgyakat elvinni megtisztítani?*

– *De, minden nő meg kellene tegye. Elvittem a fém gyertyatartót, meg a fémkészletet, amit igazából nem kellene, mert a víz leöblíti, ha egy morzsa rákerülne, ezt az ember mindennap batvanbatszor leöblíti, nem marad morzsa rajta. De a biztonság kedvéért elvittem...*

– *Ezért mondta az az illető, hogy hithű neológ? Ez mit jelenhetett neki?*

– *Fogalmam sincs... nem is érdekel... Viccesnek szánta, de egy kicsit olyan bántó... Ezzel a saját tudását akarta ezzel... hogy ezt nem kellett volna elhoznom...*

– *Ő a Kazinczy utcába jár, vagy a Bethlen térre?*

– *Nem..., inkább nem mondok semmit, hogy hova tartozik... a harminchatodik repülős ezredbe...*

– *Na jó, nem firtatom...*

Azt hiszem, itt ugyanarról a konfliktushelyzetről van szó, mint fentebb a táska-problémánál. Az alaphelyzet az előírások betartásának mikéntje. A kóserolás szabálya szerint a legjobb, ha peszachkor csak peszachi edényeket használnak, vagyis olyanokat, amelyekhez nem ért hozzá a chóméc egész évben. Mivel sokan ezt nem tehetik meg, ahhoz, hogy az év közben használt edényeket peszachkor is használni lehessen, ki kell őket tisztítani. Például azokat az eszközöket, amelyek közvetlen érintkezésben állnak a tűzzel, pl. a tűzhely, ki kell égetni minden oldalról, a fémedényeket forrásban lévő vízzel kell kikóserolni. Az üvegedényeket pedig három napig kell vízben áztatni, mégpedig úgy, hogy nap végén ki kell cserélni a vizet. Lau könyve nemcsak a régi írásmagyarázók előírásait közvetíti, hanem a mosogatógépek, mixerek, turmixok kikóseroltására is tanácsot ad. Lau arra inti a házi-

asszonyokat, hogy forduljanak halachikus döntésekre föl hatalmazott rabbikhoz a bizonytalanságok eldöntése végett.¹³

A.S. általában a rabbi utasításait követi. Azonban ebben a helyzetben a saját döntése alapján vitt el olyan tárgyakat is az ortodox helyre kikóseroltatni, amelyben „nem volt biztos”. Három dologra hívnám fel a figyelmet ebben a helyzetben: 1. az első az, hogy A.S. a „biztonság kedvéért” tette ezt. . . Vagyis nem is lett volna ez „annyira” kötelező. Itt megfigyelhető, hogy a törvények betartásának pontosságában, szigorúságában fokozatok vannak, és ezen fokozatok a halachára, az egyéni életvitelre, a zsidónak lenni jellemre engednek következtetni. Tehát annak alapján, hogy valaki milyen komolyan, mennyire szó szerint érti, vagy miként vigyáz a törvény betartására, besorolható valahova: a zsidóság belső szemszögéből a zsidóság belső kognitív szociológiai kategóriájába. 2. A második figyelemre méltó gondolat az, hogy ez a megjegyzés, hogy attól, mert valaki a „biztonság kedvéért” tesz valami, „hithű neológnak” nevezetik, pejoratív értelmű. Sőt: A.S. szerint fájó. Helyesbítés: viccesnek szánt, de fájó. 3. A harmadik pedig egy apró részlet: A.S. az ortodoxnak tartott zsinagóga területén felállított kemencébe vitte kikóseroltatni a tárgyakat.

Vajon miért keletkezhetett a feszültség ti., hogy az illető viccesnek szánta az ironikus megjegyzést, A.S. pedig fájónak ítélte?

Újra a tradíció értelmezésének különbözőségénél kötöttünk ki. Az egyik ember (a meg nem nevezett fiatalember) túlbuzgóságnak ítéli a túlzott óvatoskodást a kikóseroltatásnál. Minek kifőzni a gyertyatartót, ráadásul éppen az ortodox zsinagóga területén, hiszen látszik jól, hogy nincs rajta morzsa. Felesleges. És különben sem ez a lényeg. Egyfelől szorongást keltően ott van a 613 parancsolat, amelyet egyébként is lehetetlenség betartani a gálutban, és amely nagyon sok zsidónak fusztrációt okoz, hiszen egyrészt nem biztos, hogy olyan családban nőtt fel, hogy egyáltalán tudása van a törvényekről, másrészt egyáltalán nem biztos, hogy megvan a lehetősége betartani ezeket. És egy ilyen helyzetben, ha jön valaki, aki még ráadásul a „biztonság kedvéért” is elővigyázatoskodik, akkor ez valószínűleg konfliktushelyzethez és a megjegyzések félreértéséhez vezet. Ez a fiatalember konfliktusa.

A. S. konfliktusa pedig az, hogy ő amellet, hogy megtartja a gyakorlati előírásokat, ő is pontosan tudja, hogy nem (csak) a rítus elvégzése a lényeg, és hogy ő nem pusztá túlbuzgóságból követi a törvényt. Ez nem automatizmus, hanem éppen odafigyelés minden apró gesztusra, ami az ünnep, a vallás szolgálatában van: „reggeltől estig tartó Istenszolgálat”.¹⁴

Nem erőltetem tovább a történetet, témát váltunk:

– Inkább azt mondd el, hogy van-e olyan edény a Bethlen téren és nálad otthon, amit csak Széderkor használnak, a Széder-tálon kívül?

– *Ezek a Bethlen téren a nem kóserolható porcelánok, amiből a levest meg a húst eszik. Ebből van egy olyan 180-as készlet. . . ez el van téve Széderre. Eddig olyan 50-60 személyes Szédereket tartottak, és a Kistemplomban volt a vacsora megrendezve, addig ott tartottuk, lent, az edényeket. De amióta fönt tartjuk a Széderestéket a díszterembe, és megduplázódott, sőt megbáromszorozódott a létszám, azóta fönt tároljuk. Most 160 terítéket tettünk fel. Most építjük éppen a szekrényt, hogy ezt el lehessen zárni egész évben, ne nyúljon hozzá senki, ne érjen hozzá morzsa. És hogy ne kelljen föl-le bordozgatni. Oda csak én mehetek be, minden oldalról be van zárva. . . addig, amíg a szekrény nem készül el. . .*

– Térjünk egy kicsit vissza a chóméc felkutatására: emlékszel, hogy a tisztításkor milyen áldásokat mondtatok el a Bethlen téren?

13 Lau 2000: 350.

14 Hahn 1995: 13.

– Először a kereséskor mond egy áldást a rabbi, majd gyertyával végig keresi a helységet, és kijelenti, hogy ha ezek után maradt még chóméc, amit nem találtam meg, azt semmisnek nyilvánítom, nem az én tulajdonom, nem veszek tudomást róla. A megsemmisítő áldást akkor mondja el, másnap délelőtt, elviszi a megtalált morzsát, bedobja a tűzbe, ott még mond valamit, vagy nem mond, nem tudom... az a baj, hogy elvittem a Haggadát innen...¹⁵

– Nem baj, engem úgyis az érdekel, amit láttál, nem az, ahogyan kellene legyen a Haggada szerint... Otthon is elmondjátok ezt az áldást? Illetve te elmondod, hiszen te vagy a családfő?

– Minden helységben külön kell... Pl. a Bethlen téren több emeleten végig. Az áldás elmondását, meg a chóméc keresését a főrabbi úr szokta csinálni, a többit rám bízta, bízik annyira bennem. Például az edények kóseroltatása... bízik bennem, hogy elviszem a mikvébe, és a többi le van zárva. És a mosogatót ki tudom kóseroltatni, már megmutatta egyszer-kétszer, tényleg nem kell mást csinálni, csak a téglákat jól felforrósítani, még forró vizet forralni, hogy csurig ellepje a forró víz, és akkor ki van kóserolva, ki van égetve a mosogató. Az áldást ő szokta elmondani, végig nem beszélhet közben, még az első helységben sem. Sötétben kell keresni, gyertyafénynél ezzel a kis tollal fölsepergetni fakanálra. Kistemplomba, nagytemplomba, fenn a díszteremben.

– Ezt te megcsinálod otthon?

– Igen – mondja a diktafonnak, de mosolyog és int a fejével, hogy sajnós nem... – Nem szokott előfordulni. Az idén nem csináltam meg. Pont azért, mert olyan későn érek haza, hogy már nincs mikor megcsináljam. Az idén biztos, hogy nem csináltam meg. Reggel 7-től ott voltam már a zsinagógába... Meg lehetne... megcsinálhattam volna..., de azért tudtam, hogy nincs úgy kitakarítva a lakás, tehát nincs értelme túljátszani. Ne a saját akaratom miatt, mert legszívesebben végigtakarítanám úgy, mint a Bethlen teret, de nincs, aki megcsinálja, mindig úgy jön össze, hogy nem tudom a kettőt egyszerre csinálni...

– Vajon nem az történik, hogy legtöbb zsidó család azért nem csinálja ezt végig otthon, mert az otthon szerepét átveszi a zsinagóga, vagyis tudják azt, hogy a Bethlen téren úgyszólván megtörténik a kikóseroltatás?

– Nem, nem, Szó sincs róla. A magyarországi vallásos életben, és direkt nem mondtam az ortodoxot, tehát aki betartja a micvákat, azok megcsinálják. Többségében az ortodoxiához tartoznak, de ugye a Deutsch Róbert meg egy két rabbi, akit vallásosnak tartanak a neológiában, meg egy-két ember megcsinálja. Például a Kerekes Béla biztosan megcsinálja... Ő most Amerikában van. Neki nehezebb a helyzete... emlékszel, ma tanultuk, hogy a pap-származásúaknak¹⁶ elől kell járniuk. Még annyit sem csalbat, mint én, ha ez csalásnak minősül.

Vagy megérti... hogy nincs... Önvédelemből azt szoktam mondani, persze viccesen, hogy látja, hogy mit csinálok, hogy milyen szívvvel csinálok, hogy jó legyen a Bethlen téren, és miért nincs időm otthon ezt megcsinálni. Ezt vagy elfogadja vagy nem... El kell fogadja... kész...¹⁷ Ez megint egy érdekes dolog... A Sulchan Aruch is tele van kiskapukkal. Ad lehetőséget arra, hogy be tud tartani a dolgokat, de ha nem tudod betartani, akkor valami kis kibúvó mindig van. Az elv az, hogy az életbemaradás miatt mindent abba lehet hagyni, a fontosabb az, hogy mindent abba lehet hagyni, ha fontosabb, akkor inkább menjél... A Tóra megszegésében... az élet védelme mindent felold, a rabbi is mesélte, hogy szombaton elviheted a nejedet orvoshoz, akkor jöttek rá a feleségére a szülési fájdalmak, aztán ő gyalog jött vissza a kórházból, közben

15 A megsemmisítő nyilatkozat így szól: „Minden birtokomban levő chóméc és kovász, amit nem láttam, és amit nem égette el, legyen semmis, értéktelen és senkié, mint a föld pora.” Lau 2000: 346.

16 Kerekes Béla: kohanita származású kántor, a MORZSE Liturgia Tanszékének tanára.

17 Vajon kinek kell ezt megérteni, kinek kell ezt elfogadni...? Azt hiszem A.S. itt az Örökkévalóról beszél, akinek nem ejtethi ki most a nevét, csak rejtett alanyként beszél róla...

szombat volt. De ez persze más, ez szigorú dolog, ennyire be kell tartani. . . , mert ha mi nem vigyázunk, hogy a Bethlen téren jó legyen.. Biztosan lehet kifogást találni benne, ahogy én csinálom, meg nem volt igazán nagy elődöm, akitől tanuljam. De végülis tényleg kimondottan jó lett. Az utolsó napban az a helység legalább háromszor ki volt porszívózva. Egyébként egy héten egyszer van. Az utolsó nap háromszor vagy négyszer. Biztosan találnának morzsát, ha nagyon keresnek, de tényleg meg van adva a módja, hogy ez kóser legyen.

Túl durva volt az a kérdésem, hogy vajon nem az történik, hogy ahelyett, hogy az emberek otthon tartanak a peszachot, Szédert inkább átruházzák a kötelességet és a lelkiismereti felelőséget a zsinagógára, hiszen A.S. tovább keresi a pozitív példákat.

– És otthon is megcsinálják. Én az ortodoxiába ismerek olyant, hogy leszerelik a mosdónak, vagy a mosogatónak a szifonját, hogy nehoogy vissza folyjon, hogy ha valami eldugulás történt, akkor a benne levő morzsa nehoogy visszakerüljön letről, szóval. . . ez már sok. . . Ennyire azért nem. . . Nem az, hogy nem kell. . . Nyilvánvaló, hogy mindentől kell félni, hogy nem valósul meg a peszachod, de. . .

Emlékszünk a fennebb említett konfliktusra a túlbuzgóságról? Itt folytatódik a relativitás láncolata. Ami abban a történetben A.S.-nak fontos volt, a fiatalembernek pedig túl sok, most itt A.S. nak „túl sok” az, ahogyan egy másvalaki értelmezi és alkalmazza a törvényt. . .

– Mi történik, ha mégis valami chόμεc ottmarad?

– Szerintem semmi. Hivatkozom a középkorra, vagy a régebbi korokra. . . A gyakorlati végbevitel ma már annyira korszerű, hogy nem fog visszafolyni. De ha megtörténik az a kijelentés, hogy semmisnek tekintjük a véletlenül otthagzott chόμεcet, akkor semmi. . . Megfogja az ember és kidobja. Nálunk is volt már ilyen a Bethlen téren, hogy mindennek ellenére, valaki behozta és otthagyta az asztalon, a főnök meglátta, és azonnal kidobta a szemébe tányérral együtt. Szigorúan veszi ő is. . .

– Hogyan kezdődik az ünnep, az előkészületek után?

– Imával kezdődik. Általában bétköznapra szokott esni. A rabbi elmondja az áldást, hogy az azt követő szombaton lehessen frissen főtt melegélt enni, el kell mondani az áldást a rabbinak az ima előtt főtt tojásra és maceszra. A templomba is meg szoktuk csinálni minden évben, hogy a két templom közötti részben, a kerítésen belüli részben lehessen vinni szombaton. És akkor így gyakorlatilag már lehet főzni pénteken-szombaton.

– De nem előre kell megfőzni a Széder estére való ételeket?

– Igen. . . előre szokták megfőzni, . . . de nem. . . Tudod, ahogy a Riki¹⁸ is mondta ma, hogy minden ünnepen könnyebbítés van a szombathoz képest, már nem olyan szigorú, mint a szombat, az egyik főünnep sem, csak a Jom Kippur. Tebát lehet főzni peszachkor, lebet tüzet használni simán. . . Őrzött lángot kell tenni. Az áldás azért kell elmondani, hogy lehessen a szombati ételt megcsinálni ünnepkor. Különben nem lehetne előre főzni.

– Miért?

– Hmmmmmm. . . ne kérdezz ilyeneket. . . , majd utána nézünk a Sulchan Aruchban. . .

Fontos megfigyelni azt, hogy a hagyományozódás módja ebben a kultúrában már nem egyértelműen a szóbeliség talaján áll. Éppen ezért nem működnek a néprajztudomány által kidolgozott

18 A Szidrára utal itt A.S., és Papp Richárdra, aki a szerdai órákat szokta tartani a zsinagógában.

olyan fogalmak, amelyek a hagyományt a szóbeliség és írásbeliség meghatározása felől közelítik meg. A zsidó vallásos és halachikus kultúrában ugyanis a kodifikált, írott hagyomány felől észlelhető mozgás a szóbeli hagyomány felé. Ha úgy tetszik, úgy is megfogalmazható, hogy a kodifikált tradíció folklorizálódik az alkalmazás és az interpretáció során. És éppen ez a folklorizálódás lesz az oka a fentebb említett konfliktusoknak.

A zsidó halachikus életmódot úgymond megnehezíti az is, hogy az előírások rendszere rendkívül bonyolult és minden helyzetre kitérő. Ezt a rendszert ismerni kellene. Minden nap tanulni kellene az élet legapróbb, leghétköznapibb gesztusát ahhoz, hogy az előírásoknak megfelelő életet lehessen zsidóként élni.

A beszélgetés során többször felvetődött az, hogy valami nem világos nekünk a Széderről, nem értjük, hogy pontosan hogyan is kell véghezvinni egy adott rítust, mi mit jelent... – ilyenkor A.S. Sulchan Aruchhoz, a Haggadához akart fordulni. A Sulchan Aruch könyvét majdnem mindenki előszeretettel forgatja Bethlen téren, hiszen egy rendkívül közérthető törvénytárgyarázat. Az írás a biztos pont. Az írott hagyomány az, ahova vissza lehet térni, ha bizonytalanság akad, az írott hagyomány a biztos ellenőrizhetőség pontja. A írott hagyomány azonban a többértelműséget is jelenti, a többértelműség pedig az értelmezések konfrontációját, az alkalmazás módjának konfliktushelyzeteit.

– *Akkor úgy kezdődik, hogy a család elmegy a zsinagógába... Én lemaradtam az első imáról, szemtanúk látták.* – A közösség ellenőrzése.

– Sokan vannak ilyenkor a zsinagógában?

– *Igen... , de sajnos azt kell mondani, hogy a Széder vacsora miatt. Megtisztelik a vacsora miatt a templomot azzal, hogy lejönnek korábban.*

– 7:15-kor kezdődik?

– *Igen, ebben az évben, mert ebben 5763-as évben, szökőévnak számító év van, tehát minden három héttel későbbre került kb. A liturgiában Szédereste kicsit másak a dallamok... Erről kellene most írnom egy dolgozatot a Rabbiképzőbe, ahelyett, hogy itt beszélgetünk...*

– Hééé! Azt mondtad, kedden írod a dolgozatot...

– *Szóval a dallamok egy kicsit gyászosabbak, a vidámabb éneket is, amit szombatokon vidáman énekelnek, ilyenkor szomorúan énekelnek a zsidóságot ért rossz tapasztalat miatt. A lőbó dajdint is... egész lassan és halkan énekelik már... Vannak más betétek benne, amelyek az ünnepre vonatkoznak. A szombati imához hasonló szöveg... , de benne van a peszach története, hogy ma van peszach estéje, mert kivonultunk Egyiptomból. Ott már elmondják ezeket is. Ez egy háromnegyed órás ima. A liturgia után felmegyünk és leülünk... 160-an... Persze mindenki a rabbi köré szeretne ülni, hogy jobban hallja.*

3. A Szédereste

A Széder rendet jelent... egy rendezett vacsorát. Mindennek megvan a maga rendje. Egy kézmosással kezdődik, amire áldást mondanak, de csak a rabbi mondja, oda van készíve neki a leöntője, megmossa a kezét, elkezdi mondani a borra az áldást. Széderkor minimum négy pohár borra kell áldást mondani, ami nem egészen egy decinek felel meg, a zsidó mérték szerint.

4. A Széder négy pohár bora

Széderestén a Tóra szerint a legfontosabb micva a macesz-evés és az egyiptomi kivonulásra való emlékezés. Az írásmagyarázók toldották meg ezt a két micvát a négy pohár bor megivásának a kötelességével. A négy pohár bort a Széder rendje, szertartása szerint, kézöblítés, meghatározott áldások, imák, felolvasások ceremóniája közben kell meginni.

A borivás jelentősége szintén az egyiptomi kivonulásra való emlékezésben van. A négy pohár bor azt a négy kifejezést jelenti, amellyel az Isten ígéretet tett a népének a kiszabadulásra. Ezek: 1. Kivezettek benneteket az egyiptomi szenvedések terhe alól. 2. Megváltalak benneteket robotjuktól. 3. Megváltalak benneteket kinyújtott karral és hatalmas ítéletekkel. 4. A magam népévé teszlek benneteket.

Az ötödik pohár, Élijáhu próféta számára kitöltött pohár bor, és az ötödik ígéretet jelenti, amely megjövendöli a megváltást. A Tóra szerint Élijáhu fogja elhozni majd a megváltás hírért. Ez a bor a Messiásra való várakozást jelenti, és mivel még be nem teljesedett ígéretet jelképez, ezt a poharat nem szokás kiinni, csak majd akkor lehet kiüríteni, ha beteljesedett az ígéret.¹⁹

Érdekes módon A.S. azt mondta nekem, hogy ők kiitták az ötödik pohár bort is, mert „á, nem szokás azt otthagyni!” De amint lentebb elmondja, sokan voltak, akik már másodikat sem itták meg a zsinagógái Széderen.

Sulchan Aruch szerint a vörös bor „inkább megfelel a micvakötelességnek, mint a fehér”.²⁰ A vörös bor ugyanis azoknak a zsidó gyerekeknek a vérére emlékeztet, akiket a Fáraó lemészároltatott.

– Otthon, amikor te vezetted a Szédert, elmondtad az áldásokat?

– *Igen persze, és elmondtam béberül is a szövegeket, de ha magamban hasonlítom magam, akkor a bétkőznapi imádkozásomban képest több hibával, hiszen a Széderre való készülés közben kevesebbet olvasom az imakönyvet. Pedig azt is kellene, hogy menjenek azok a betétek, amely nem a legkönnyebb nyelvezet. Például egy péntek esti Kiddust ma már könyv nélkül is elmondok, ünnepkor már nem tudom, mert vannak benne szavak, amelyeket nem mindennap használok, elég nehezek ezek a szövegek, legalábbis számomra, de ha gyakorolod, akkor könnyen megy. Két-három szó az, ami plusz betét.*

Az első Szédereste a modell, ahogyan a rabi vezeti a Szédert, úgy igyekszik majd másnap otthon mindenki a maga Széderét levezetni. Ezért nem lényegtelen a következő:

– *Az idén jól megoldottuk, hogy mindenki hallbassa a Rabbist. Másképp rendeztem be a dísztermet, mint az előző években, a nagy asztalt keresztbe tettem, és a szélességnél terítettük meg a rabbi asztalát.*

És most egy kis részlet a törvény értelmezéséről, hátulütőiről, a vallási haszonról:

– Ilyen esetben nem lehet mikrofont használni.

– *Nem.*

– *Miért?*

– *Ne kérdezd, nem tudom... ugyanúgy, ahogy nem gyűjthetők villanyt... Amikor bemegyek, akkor még felkapcsolhatom, de amikor jövök ki, akkor már nem lehet lekapcsolni, az már tilomnak számít.*

– *Amiután lement a nap?*

– *Igen, mert az tűzgyújtásnak minősül... De már vannak olyan hangszórók, amelyek nem elektronikusan működnek, csak nem tudom, hogy beszerezhető-e... , meg hogy a főnök, hajlandó lenne-e használni?*

– *Ki az, aki megszabja a Bethlen téren ezeket a szabályokat? A rabbi?*

– *Igen. Ő az, aki finoman fogalmazunk a legvallásosabb, mint minden neológ közösségben. Ne nézzük, hogy mennyire vallásosak a magyar neológ rabbik. De általában úgy néz ki,*

¹⁹ Lau 2000: 360.

²⁰ Sulchan Aruch 1988: 671.

hogy a rabbi megtartja minden fontos micvét. A 613 nagyon ijesztő szám, de ha megkérdezzük pl. az Oberlandert, hogy egy mai magyar melyiket kell betartsa, úgy 80 lenne... Az étkezésre vonatkozóan, a szombatra, a kasrutra, a nőknek a micvére... meg ilyesmi. Mert a micvék nagyrésze, a kobanítákra, és a Szent Földön élőkre vonatkozik, amit nem lehet betartani, amióta nincs Szent Föld, Szentély. Nincs száz, amit nekünk be kell tartani. De mikrofont nem lehet a templomban használni. Semmilyen ünnepen.

– De itt vajon nem fontosabb az, hogy mindenki hallja a rabbit?

– ...

5. A Szédertál

A Tóra szerint az asztalon ez áll a főhelyen. A Bethlen téren is fontos szerepe van a Szédertálnak, ezt ajándékba kapták a közösség egyik tagjától, aki elment Izraelbe. A rabbi előtt van ez a nevezetes, díszes Szédertál, a többi asztalon pedig, ahogy A.S. mondja, csak Szédertálat imitáló tál van.

A Szédertál a Szentély-korabeli bárányáldozatra való emlékezés jelképe. Amióta nincs Szentély, és nincs áldozat, a Szédertálon valamilyen csontos hús van, lehetőleg egyenes darab, csirkenyak, szárny, vagy bárány lábszár. Ennek a húsdarabnak héberül egy olyan szó felel meg, ami kart jelent. Emlékszünk a harmadik pohár bor jelentésére? Az ételek szimbolikája összefügg. Ez a hús arra emlékeztet, hogy Isten kinyújtott karral hozta ki Izrael népét Egyiptomból. A Szédertálon még három darab macesz, kovásztalan kenyér van, keserűfű, főtt tojás, valamilyen gyökér (retek, zeller, petrezselyem vagy torma) és a charoszet (amely dióból, mézből készített édesség).

A macesz, mint említettem, a legfontosabb szereplője az egész peszachnak és arra emlékeztet, hogy az egyiptomi kivonuláskor az ősöknek arra sem volt idejük, hogy megvárják, ameddig megkel a kenyérük.

A keserűfű az Egyiptomban eltöltött rabszolgaság keserűségére utal. A keserűfüvet azért kell enni (legalább egy olajbogyónyt), mert az ősök szenvedése megkeserítette az utódok életét is. Most az íz által kell testileg is megélni a felidézett élményt.

A főtt tojás a Szentély idejében történő zarándokünnepeken bemutatott áldozatok emlékét jelzi. A tojás egyébként a gyászt és a zsidóságot ért katasztrófákat jelképezi. A talmud szerint a főtt tojás tulajdonságai hasonlítanak a zsidóságra: minél többet forralják, annál keményebbé és ellenállóbbá válik. „Izrael népe is ilyen; minél többet gyötrik, kínozzák, annál inkább megkeményedik, megedződik, megerősödik”.²¹

A charoszet Magyarországon dióból, almából, fahéjból és borból készített pép. A Sulchan Aruch rengeteg lehetőséget ad arra, hogy miből készítsék ezeket az ételeket, általában az javasolt, ami az adott országban megterem. A lényeg, hogy arra az agyagra, vályogra emlékeztessen, amelyből a zsidók Egyiptomba a rabszolgamunka során téglát készítettek.²²

Az ételeket úgy kell elrendezni a Szédertálon, hogy az két szegol-jelet (e magánhangzót) alkosson. De többféle szokás is létezik a Szédertál elrendezésére vonatkozóan, a lényeg, hogy nem mindyegy a tál elrendezése, hanem ez is gondos odafigyelést és átgondolást igényel.

A charoszetnek meg a karpasznak az a funkciója, hogy felkeltse a gyerekek érdeklődését, és kérdezzék, hogy mi a jelentésük, így elkezdődhet a gyerekek tanítása, a „Beszélj el fiadnak!” parancs teljesítése.

A keserűfüvet a charoszetbe mártogatják, így az édes és keserű ízek keveredhetnek, a karpaszt pedig sós vízbe mártogatva eszik. A tál jobb alsó oldalán van a torma, megreszelve, amelyet frissen kell reszelni, hogy ne menjen el az ereje. A tormát ugyanúgy kell enni, mint a Szentély idejében a macesz-áldozatot: két darabka macesz közé fogva.

21 Lau 2000: 361-362.

22 Sulchar Aruch 1988: 672.

– Majd, ahogy a Szédernél le van írva, a rabbi felemeli a Szédertálat, mond egy áldást. Mindenkinek ott van a három macesz, majd a mi Szédertálunkon, volt torma, retek, petrezselyem és ... A mi családunkban a hetvenes éveikig a retket basználták a keserűgyökérnek, vagy petrezselymet. A Széder elején ezt mártják bele a ... keserű vízbe, ... mi is ez? káparó... valami ilyesminek hívják. ...

– Kárpászt mártják a charoszetbe?

– Igen, igen. Mi petrezselyemmel szoktuk, lehet a retekkel is, az is keserűnek számít. És a rabbi hangosan levezeti ezt, hangosan mondja, hogy akkor most mindenki fogja meg a kárpászt, mártsa a sós vízbe, és közben majdnem mindenki előtt ott van a Haggada, aki tudja, elmondja az áldást.

A.S. egy kicsit összekeveri a szavakat, ugyanis a karpaszt mártják a charoszetbe és a maceszt a sós vízbe..

– A rabbi az összekötő szövegeket magyarul és az áldásokat héberül mondja, ugye? És te otthon hogyan mondtad ezeket a második Szédereste?

– *Én otthon sokat inkább magyarul mondtam, mert sok olyan vendégem volt, akiknek fogalmuk sincs az egészről. A zsidó unokaöcsém, aki nem tudom, hogy életében vett-e már részt Széderen. Vagy nagyon kicsi korában... talán.*

– *A rabbi magyarul beszél, de a Haggadából mindent felolvas héberül, és hogy ne egyedül dolgozzon, be van osztva, van egy olyan rész, hogy a nagy rabbik hogyan magyarázták a jelentéseket, pl. a felemelt kar, meg ilyenek. Három-négy ember, aki jól tud héberül olvasni, azokat el szokta osztani közöttük, hogy ők is olvassanak. Pl. Zucker Imi, a Sanyi bácsi, Budai Béla, akik besegítenek a főrabbinak.*

– A kivonulás-történetet olvassák fel?

– *Igen, de a Haggadában erről nincs is olyan sok, inkább arról van szó, hogy mit magyaráztunk hozzá, és mit építettünk köré. Reggelig imádkoztak és vitatkoztak ezek a bölcsek arról, hogy hogyan kell értelmezni a Szédert. A Tórából mindent fel kellene olvasni, ami a Széderről szól, de nem olvasnak fel mindent. A betiszakaszban szépen benne van, hogy Mózes hogy találja meg a zsidóságát, betekig azt olvastuk, hogy hogyan vitatkozik a fáraóval, de ez a Széder estében nincs benne ilyen részletesen. A lényeg az, hogy kivonultunk, majd a kárpász után elhangzik a gyerekektől, hogy miért eszünk most félredőlvé kényelmesen, és miért nem ebetünk kovászoszt...*

6. Miért eszünk most félredőlvé kényelmesen?

– A félredőlés nemcsak a rabbira vonatkozik?

– *Nem, elvileg mindenkire, de amikor még a Kistemplomban tartottuk a Szédert, ott ezt nem lehetett, ott mindenki alig fért amúgy is. Valahogy úgy kellene ülni, ahogy a római szabad emberek...*

A félredőlés valóban a kényelmet, bőséget jelzi, ugyanakkor a Szeder lakoma ellentmondásosságát is mutatja, hiszen a Haggada szerint a macesz a nyomorúságot, szegénységet jelenti, azt a kenyeret, amelyet az ősök Egyiptom földjén ettek. A mártogatás szintén a gazdag emberek gesztusát utánozza, a keserűfű rágcsgálása pedig a rabszolgaság jelképe.²³

23 Lau 2000: 368.

Az ülőhelyre vonatkozóan Sulchan Aruch szerint jó, ha szépen ki van párnázva, díszes takarókkal van díszítve és a Széder-adó dőljön balra. Mindenki helyezkedjen nagyon kényelmesen, csak a nőknek nem kell „ellazulni”, annak ellenére, hogy a Széder micváí rájuk is érvényesek.

A Széder-adónak itt most királyként kell viselkednie, nem ő tölt magának a borból, hanem mások töltenek neki, és mindent (tálat, öblítőt) előkészítenek neki.

A Bethlen téren azonban...

– Itt most a rabbi sem ült így?

– *Háát... Nincs karfás székem, nem tudom... Látszólag messze ültem tőle...*

Jó magyarázat... Az első mondat bevallja, hogy nincs meg a gyakorlati feltétele ennek az előírásnak, a második mondat meg azt sugallja, hogy inkább nem avatna be a templom felszerelésének hiányosságaiba.

– És te otthon hogyan ültél?

– *Rendesen az asztalnál. Figyelmem kellett mindenre, mert egyedül voltam...*

A.S.-nak ugyanis nem volt otthon a felesége, mivel dolgozott a második Széderestén. Nem viselkedhetett királyként, és a háziasszonyokra vonatkozó áldás sem történhetett meg.

Noha a macesz-evés Szédereste olyan micva, amelyet az idő határoz meg, tehát elvileg a nőknek nem kötelező (mint például az ima, éneklés), ám mivel a kötelezettség a kovászos tilalmával van kapcsolatban, és minden tilalom érvényes a nőkre is, így a macesz evés is kötelező a nők számára is.

A Széderest főünnep, a munka szigorúan tiltott, A.S. feleségének mégis dolgoznia kellett ezen a családi ünnepen. Galut helyezt.

7. A közönséges macesz és a maca smura

Az Egyiptomi kivonulás emlékére kötelező a kovásztalan kenyeret, a maceszt enni, amely, amint említettem, a kivonulók sietségét idézi. Az Egyiptomban rabszolgáskodó zsidók a kivonuláskor annyira siettek, hogy nem volt idejük megvárni, ameddig megkel a kenyérük, ezért keletlen tésztával indultak útnak az Ígéret földje felé.

A macesz evés csak Szédereste, de a kovászos evés tilalma az ünnep nyolc napjára kötelező.

Amint többször esett már szó a fokozatosságról, és arról, hogy a törvényt lehet szigorúbban és kevésbé szigorúan értelmezni, itt is megfigyelhető a törvény értelmezésének különbözősége. Létezik ugyanis közönséges macesz és őrzött macesz. A közönséges, vagy rendes macesz, ahogy mondani szokták, olyan lisztből készül, amelyre gondosan vigyáztak, hogy nedvesség ne érje, és ne süljön tovább 18 percnél. Utána is óvni kell minden erjedés, megkelés veszélyétől. A macesz smura azonban olyan lisztből készül, amelyre nemcsak az őrléstől fogva vigyáztak, hanem egész évben az aratástól elkezdve. Az sem mindegy, milyen búzát aratnak, Sulchan Aruch szerint „ajánlatos és helyes” olyankor learatni a búzát, amikor még majdnem zöld.²⁴ Mindkét maceszra gondosan kell vigyázni a sütéskor, hiszen számos körülmény alkalmatlan macesszá teheti, például a kinti meleg, a vízzel való összegyúrás helytelensége, a sütő nem megfelelősége stb.

Mi a különbség a vallási élmény szempontjából a kettő között? Érdekes Sulchan Aruch megjegyzése: „De akik pontosan veszik a parancsokat, gondoskodnak már a learatástól kezdve az őrzésükről... Helyénvaló is így cselekedni”.²⁵

²⁴ Sulchan Aruch 1988: 627.

²⁵ Sulchan Aruch 1988: 627.

Lau szerint pedig: „A zsidók többsége a közönséges maceszt eszi egész évben, de aki nem csak ímmel-ámmal akarja teljesíteni a micvákat, az a maca smurát, az egész évben át gondosan őrzött lisztből készült maceszt szerez be erre az alkalomra”.²⁶

A vallásgyakorlatot (ebben az esetben) tehát az igyekezet, a törvényhez való „minél inkább” pontosabb ragaszkodás határozza meg.

A Sulchan Aruch és a Lau-féle halachaban a helyes élet ideálját a minél szigorúbb törvényértelmezés jelenti.

Manapság még egy újabb vitalehetőség adódik a macesszel kapcsolatban: helyes-e a gépekkel készített maceszt enni, vagy csak a hagyományosan kézzel készített macesz az igazán jó. Amint alább A.S. elmondja, Magyarországon sokan vannak, akik az ortodox zsinagóga udvarán sütögetik a kézzel készített maceszt, és egész ünnepen csak ezt eszik. Vannak olyanok, akik a kézi maceszt, vagy az őrzött, smura maceszt csak a Szédereste eszik, az ünnep többi napján megfelel az ún. közönséges macesz is.

A gépi macesszel szemben az az ellenvetés, hogy a gép bonyolult szerkezetébe elakadhat egy darabka tészta és esetleg tovább sül ott a megengedett 18 percnél. A másik ellenvetés pedig az szokott lenni, hogy egy ilyen fontos micvát nem lehet egy „lelketlen gépre”²⁷ bízni, ehhez emberi felügyelet kell. Mások szerint éppen a gépi macesz a biztonságosabb, mert lerövidíti a gyúrás, sütés munkáját. Mindkettő megengedett, mégis a köztudatban az veszi szigorúbban a micvát, aki kézzel süti a maceszt.

Persze a gyakorlat nem ilyen egyértelmű:

– Milyen maceszt használnak a Bethlen téren? Őrzött maceszt?

– *Nem voltam elől, de biztos vagyok benne, hogy a Szédervezető őrzött maceszt evett... A Szédervezető a gyászra való emlékezés miatt halotti ruhában van. Előtte lebozzák a párnát, amire ül kényelmesen, meg egy párna közé szokták elrejtetni az eltört maceszt, a Weiner Kati küldött tavaly egy gyönyörű szép Szédertál-takarót Jeruzsálemből. A rabbi hozott magának a Kazinczy utcából vagy bárhonnan az aratástól kezdve őrzött lisztből készült maceszt...*

Vajon miért bukkan fel a Kazinczy utca olyan sűrűn, amikor valaki szigorúbban akarja betartani a törvényt? Milyen kapcsolat lehet a neológoknak tekintett Bethlen tér és az ortodoxoknak tekintett Kazinczy utca között? Erre még visszatérek.

– Mindenki ezt eszi, vagy csak a rabbi?

– *Csak a rabbi. De van, aki igyekszik beszerezni legalább Széderestére az őrzött maceszt... Nekem az idén nem sikerült.*

– Mit jelent, ha valakinek nincs ilyen őrzött macesza?

– *Nem olyan nagy baj... A többiek Bethlen téren is meg tudják venni a rendes maceszt, ez nem őrzött, de abszolút kóser. Most Izraelből szerezzük be, néhány éve bezárt a magyarországi gyár. Eleinte még levonultak az ortodoxok és neológok, közös felügyelettel vigyáztak, hogy 18 perc alatt süljön meg a macesz, hogy ne induljon kelésnek. Most már nincs macesz gyár... Az idén elkezdte valaki gyártani, de nem állapodtak meg az ortodoxokkal, és nincs felügyelet, bármikor meg lehetett volna ezt tenni, Baján gyártják ezt, bármikor meg lehet enni ezt a maceszt, csak peszachkor nem lehet megenni, mert nincs felügyelet. Mert ha kevesebb vagy több mint 18 perc, akkor más lesz a tészta állaga. Nem lesz olyan törekeny.*

²⁶ Lau 2000: 351-352.

²⁷ Lau 2000: 652.

– Vallásos élményként miként éled meg azt, hogy milyen minőségű maceszed van? Vagy nem ez a lényeg?

– *Nem ez a lényeg. . . , addig, amíg otthon úgysem tudom ezer százalékig garantálni. . . És ha Izraelben egy gyárban szakemberek csinálják ezt, akkor az nekem ugyanolyan jó, mint a smura macesz. Ez vallás része, ezt komolyan kell gondolni. Arra is van lehetőség, aki ehhez időben hozzáfér, hogy utolsó nap a Kazinczy utcában szoktak sütni egy kemencében, és ott lehet csináltatni. . . És az a pár ember, akit ez érdekel, odamegy és ott közösen sütögetik, 1 órától 4-ig.*

– *A Haggadában leírtak szerint szóról szóra végigimádkoztatta velünk a főrabbi. . . Kb. 8:15-kor elkezdte és teljesen a szabályok szerint, nem nagyon ugrott át semmit, csak a vége felé azt hiszem. Itt mindenkinek aktívan kell részt venni, a saját maga előtt lévő imitáló kis Szédertáblából ugyanúgy kell venni a maceszt és enni mindenkinek. . .*

8. „Beszéld el fiadnak” – A tradíció átadásának micvája Szédereste

– Emlékszel, hogy kiknek a gyerekei kérdezték azt a bizonyos négy kérdést?

Kíváncsi voltam, hogy a családi ünnep milyen módon tud sok-sok, egymás számára viszonylag idegen család közös ünnepévé válni. Előfeltevésem az volt, hogy talán a gyerekek teremthetik meg az egyik kapcsot, amely végül mégiscsak családi ünnepévé kövacsolhatja a zsinagógai szertartást.

– *Most már évek óta a Deutsch Lili,²⁸ tavaly még a Lucika²⁹ is besegített. Az a baj, hogy valaki úgy tanítja meg nekik – egy ortodox nő, az óvodába –, hogy valahogy szavalják magyarul és héberül szavanként, nem mondanak egy teljes mondatot héberül, hanem egy szót héberül, egyet magyarul. De a főnök nem hagyja többieket sem pihenni, mert van valami dallama ennek – és éneklő –, elénekeltük együtt is a kérdéseket.*

– Ez szokás más közösségekben is? Szokás, hogy a kérdést nemcsak gyerekek teszik fel, hanem a közösség is elénekli utána?

– *Igen, ez az egész közösségi élet arra alapszik, hogy az emberek más sok mindent elfelejtettek a háború után, a neológia után, sokan kötődtek templomhoz, de már nem tudtak sokat. És akkor kitalálták, hogy legyenek ilyen közös dolgok. Nem kell neki tudnia, elmondjuk neki ott helybe, ezért van a Kiddus is péntek este. . . Mert igazából a Kiddust otthon kell tartani, az ember leimádkozik a templomba, és hazamegy, otthon tart Kiddust családnak, megáldja gyerekeit stb. A Széder este is igazából családi ünnep. Az én saját véleményem az, hogy ez egy családi ünnep, mesélni a gyerekeknek, az hajtja végre a peszachi micvét, aki elmagyarázza a gyerekeknek, hogy miért jöttünk ki Egyiptomból, de ezt 60-80 embernek már nem lehet elmagyarázni olyan közvetlenül. . . 160-nak már egyáltalán. . .*

– Éppen ezért, te a másnapi Széderen elmesélted a gyerekeknek?

– *Igen, elkezdtem olvasni héberül, főleg az áldásokat, aztán elmondtam magyarul is, de aztán voltak ezek a vita részletek, hogy hogyan jöttek ki, mi mit jelent, szó szerint benne van a Haggadába. . .*

– Te elolvastad a Haggadából magadnak, és elmondtad a gyerekeknek magyarul?

– *Igen, Lucikának, a legkisebb gyerekeknek kellett volna elmondani a kérdéseket, de. . . nem készült, úgyhogy a következő kicsi mondta el, a Ráchel. Fontos része a Széderestének a játék is,*

28 A rabbi kislánya.

29 Altmann Sándor kislánya.

mert lényeges, hogy a gyerekek a figyelmét végig ébren kell tartani, hogy megértse az egész folyamatot. A három macesz közül, a középsőnek a felét elteszik becsavarva egy szalvétába és a legkisebbeknek ezt kell ellopni. . .

Ez egy olyan játék, ahol a gyerekek a harmadik macesz felét ellopják, eldugják és aki megtalálja, addig nem adja vissza, ameddig ajándékot nem ígérnek nekik. A törvényt magyarázók a játék szükségességét azzal indokolják, hogy mivel már későre jár, a gyerekek figyelmét főt kell tartani.

A harmadik macesz fele, az áfikomán egyébként a Szentély idejében történő áldozatok utolsó falatjait jelentette, a csemegéket szimbolizálja, amelyeket az áldozati lakoma után fogyasztottak.

– A gyerekek a zsinagógában is ellopták az áfikománt?

– *Hát. . . én nagyon messze ültem. . . de azért mindenki nagyon élvezte. . . jól kitaláltam ezt az ültetési rendet, mindenki jól hallott. Nincs olyan Széder, hogy mindenkinek tetszen, általában a kajával szokott gond lenni. . . Itt is megtörtént az áfikomán eldugása, de azt most meg nem mondanám, hogy ki találta meg. Általában úgy szokott lenni, hogy maga elé teszi a Széder vezető, és akkor lehet már ellopni, amikor eljutnak a Széderben addig a részig, amikor elmondják a történetet, hogy miért jöttek ki, azt hiszem addig, amíg megkapták a Tórát, majd eljutnak a vacsoráig. A vacsora első része a tojás. Ez azt jelenti, hogy gyász van. . . Amikor meghal valaki, akkor is a tojást visznek. . . Mert minden vidámságban gyász is van, mindig emlékezni kell arra, hogy a Szentélyek leromlódtak.*

– Szerinted miért és hogyan alakult ki az a szokás Magyarországon, hogy első nap a templomban tartanak Széder lakomát és második nap a családban?

– *Ez bábóru utáni felejtés. . . az a része, amikor már az emberek nem tudják, hogyan kell. . .*

– Tehát így kell megtanítani őket? Ezek szerint az első este egy tanuló est, egy példa, hogy hogyan kellene otthon levezetni a ceremóniát?

– *Igen. Tanulás.*

– Ez máshol is szokás? Németországban, Amerikában?

– *Szerintem igen. . . Magyarországon is sok templomban megtartják a Széderestét. . .*

– A Kazinczy utcában, a zsinagógában is megtartják, vagy ott inkább a családban van az első este is?

– *Ez jó kérdés, ott nincs ilyen közösségi, nyilvános Széder. . . Szerintem ott igazából nincs közösségi Széder. Az ortodox családoknál mindenki otthon tartja. Ha van is közösségi ünneplés, akkor az csak adott családoknak. Nem tudom pontosan. Voltam már ott, de csak másnap. . .*

– Ez most ostoba kérdés lesz, de értsd jól: szerinted a Bethlen téren mindenki tisztában van az ünnep jelentőségével és jelentésével. . . ?

– *Igen nagyjából igen. . . Az alaptagság mindenképpen igen. . . De azért van kivétel. Van olyan is, hogy valaki, aki már minden évben itt volt, és tudja, miről szól a peszach, mégis kérdezte a rabbit, hogy hozhat ezt, azt, hozhat-e konyakot. . . A rabbi mondta, hogy nem, nem hozhat. Én is beszéltem vele, a rabbi is, és mégis egyszer csak azt mondja, hogy na én megyek és veszek konyakot. . . Tebát tisztában is vannak vele, meg nem is. A méreg evett meg, mert azt mondta, hogy miért, hiszen azt szereti mindenki. . . Tudja, hogy ez az ünnep az egyiptomi kivonulásról szól, tudja mi az a keserű fű, hallja minden évben, de nem tudják mégsem. . . Vagy nem olyan tudatos. Ezek szerint ők otthon nem tartják be pontosan az előírásokat. . . A főrabbi is azt szokta mondani, hogy nem kötelező maceszt enni 8 napig, csak az első este, de mi mást lehet enni.*

– Mesélj egy kicsit arról, hogy milyen volt a második este, amit te tartottál?

– *Ennek két szomorú része volt, az egyik az, hogy a tavaly még az apám tartotta, a másik az, hogy a feleségem nem volt otthon, neki dolgoznia kellett. De a jó része az volt, hogy nekem sikerült egy micvét teljesítenem azzal, hogy a család hat tagja mellé még vendégeket is hívhattam. A hat gyerekem van, és még a nővéremék is ott voltak, a gyerekei is. A fiam is dolgozott, de*

nem biztos, hogy résztvevett volna, azt szokta mondani, hogy őt hagyjuk békén a vallási dolgokkal, de a lányok még fogékonyak. Az unokaöcsém eljött a frissen választott feleségével, három napja volt az esküvőjük, a Virág lányom meghívta egy osztálytársát.

– Virág hány éves?

– 20. És még meghívtam az egyik Bethlen téri hívő fiút, annyi idős mint én.

– Mióta tartjátok a te családotokban a második Szédert.

– Évek óta... Amióta az apám csinálja... 5-6 éve otthon is tartok. A Bethlen téren is, amióta ide járok, a kilencvenes évektől. Eleinte a rabbi, a kántor segítségével kis Szédert tartottunk itt, olyan 30 körül voltunk. De otthon sokkal jobb. Akkor is ragaszkodtam hozzá, de akkor még nem volt olyan erős a szavam otthon, hogy ezt végig tudjam vinni.

– És akkor te ugyanúgy levezetted a Szédert, mint a rabbi első este?

– Igen, csak többet mondtam magyarul, az áldásokat mind elmondtam héberül, és amit fontosnak ítéltem, azt felolvasni, aztán elmondtam magyarul, hogy az a része a vendégeknek, aki nem szokott résztvenni Szédereken, annak is legyen fogalma, tanuljon valamit.

– Szerinted a Szédereste célja az, hogy átadni a hagyományt, tanítani a gyerekeket?

– Igen, és őrizni ugyanakkor a saját családom hagyományát is. Mert 1971-ben halt meg nagyanyám, a nagyanyám 13 testvéréből öten maradtak meg a háború után, azoknak a férjei, és a gyerekek, unokák mi együtt Széderestünk akkor 1971-ig. Utána 1991-ben meghaltak a nagyménik, az utolsó kettőt-hármat a nagycsalád Széderjeiből már az apám tartotta. A Szédereste egyik fénypontja az volt, ez nem teljesen vallási, hogy az egyik unokatestvérem felhívott ilyenkor minket Svédországból.

– Tehát nagyon fontos, hogy ez tulajdonképpen elsősorban egy családi esemény volt számotokra?

– Igen, ha egész évben nem is találkoztunk, akkor ilyenkor mindig összejöttünk. A Jósika utcai lakás ilyen központi hely volt, oda gyűlt össze mindenki. Akkoriban jobban összetartott a család. Hatalmas lakás volt, legalább 30-an voltunk.

A peszach legfontosabb micvája a tanulás, tanítás, a tradíció átörökítése. Hagományosan ez a családban történik meg a generációk között: az apa átadja a gyerekeinek a tudást. A gyerekek négy kérdése és a „beszéld el fiadnak” jegyében történő Haggada-olvasás, a Szédereste elmondott kivonulás-történetet, a néppé formálódás alapítómítoszatát idézi fel újra meg újra.

Amint láthattuk a Szédereste minden tárgya, gesztusa, a Széderesti viselkedés, hangulat az egyiptomi kivonulás-történetre emlékeztet. Ez a történet pedig a zsidó nép identitásának építő narratívája, hiszen a rabszolgaság helyzetében az elnyomókkal szembeni közös összefogásról, az idegenekkel szembeni ellenállásról, kulturális és etnikai elkülönülésről, tehát néppé és új vallássá formálódásról szól. A történetben szereplő legfontosabb gesztus a két idegen föld között, a pusztában kapott és elfogadott szövetség. A két idegen föld közötti szövetségekötés, a törvényt elfogadása magyarázatot adhat arra, hogy miért érvényes Izrael törvénye a galutban is, idegen földön. Azáltal tehát, hogy a törvényt útban két ország között fogadta el a zsidóság, a törvényt nem köti területhez: bárhol érvényes és kötelező. A Tóra megalapozza a zsidó életvitelt a mai napig és mintát ad a kivonulás időpontjától fogva ahhoz, hogy miként kell ebben az elfogadott identításban élni.

A történet tehát példázat arra, hogy az akkor elfogadott Szövetség szerint, az Isten és választott népe közötti szerződés szellemében kell élni, ahogyan az atyák elfogadták a törvényeket a fiaik számára.

Az elbeszélte Széderestének azon mozzanata, amikor A.S. a gyerekeknek elmeséli a történetet, vagy tudatlan zsidó vendégeket hív, hogy tanuljanak ők is valamit a saját népükről, illetve a zsinagóga példája, amely mint vallási tanító-szervező intézmény, átveszi a családfő tanító, széder-adó szerepét, és maga tanítja a közösséget a Széder megtartásának hogyanjára, a törvényt betartására, azt mutatja, hogy ezen az estén újra el kell fogadni a szövetséget, és újra tanulni kell a zsidóságot néppé formáló törvényeket.

Ma Magyarországon a hagyományba való beletanulás mechanizmusa a neológ családoknál sokrétűbbé vált: mindenki tanul valakitől, aki esetleg „bentebb” van. A „bentebbet” értsük úgy, ahogy a A.S. fogalmazott a fiatal lányról, aki „tanulta a zsidóságot”, tehát megtette a lépéseket „befelé”. Az van bent, aki szigorúbban megtartja, de mélyebben érti (is) a törvényt.

A rabbi példát mutat a családoknak, A.S.-nak azzal, hogy az első este ő vezeti le a Szédert mintegy modellként ahhoz, hogy otthon másnap a családfő miként tegye. A.S. példát mutatott az unokaöccse családjának, aki talán eddig még sohasem vett részt Széderen. A.S. emlékszik, hogy milyenek voltak nagy közös Széderek, majd később az apja által tartott Széder, de most tanul a Kazinczy utcába járó barátaitól, a rabbitól, a Rabiképző Intézetből, a zsinagógában tartott Tóratanulásokból, és a zsidó iskolába járó lányaitól is. Legtöbb ortodox családban nincs ilyen kétségbeesett tanulási vágy, hiszen ott a családban automatikusan belenevelődik a gyerek a hagyományba, ezért ott nincs is szükség közösségi példamutató Széderestre.

A Széderre konyakot hozó ember története mutatja, hogy ez a tanulási mód nem mindig képes egy koherens, harmonikus, érthető tudásrendszert átadni. Részleteket, információkat, szokásokat, külsőségeket elsajátítanak az emberek, de néhányan, akik nem élnek ebben „belül”, nem értik, nem érzik az egész tradíciót. Nem arról van szó, hogy mindent ismerniük kellene a törvényekből, mindennek az értelmét, jelentését tudniuk kellene..., nem, hanem arról van szó, hogy egy „tudat-hasadási állapot” jön létre, amelyben nincs rend. Nincs rend, mert a konyakot hozó ember, noha tudja, hogy most csak és csak kósért szabad fogyasztani, és tudja, hogy ma a négy pohár bor miért fontos, mégsem érzi, vagy csak egyszerűen elfelejti a súlyát az ünnep fontos mozzanatainak. Nincs rálátása és érzéke a szokások mögötti alapvető vallási tartalomra, és nem azért, mert keveset tud, hanem azért, mert a tudása rendezetlen a saját vallása és identitása kapcsán. Persze ez csak egy példa, és alább is találkozunk hasonló esettel, hiszen azt hiszem, ugyanez a jelenség figyelhető meg azoknál is, akik egyszerűen nem várják meg a Széder végét, hanem a vacsora után, a második pohár bornál elmennek. Érdekes módon pont a vallást ilyen módon megélők, nyugodtak. Nem figyelik feszülten a Széder-adót, hogy legalább pontosan utánozzák, és nem tartanak attól, hogy mi történik akkor, ha hamarabb elmennek, ha nem esznek maceszt, ha nem mennek le imádkozni másnap... De mégis tettek egy lépést, hiszen lementek a zsinagógába.

A zsidónak lenni identitásban pont az ilyen példák során érthetjük meg, hogy nemcsak a legmélyebb vallási tartalom a fontos, hanem a külsőség, a formáság, a „de legalább ennyi is”. (Éppen fordítva, ahogy elvárt szokott lenni.)

A kutató és vallástudós számára azt hiszem ténylegesen kihívás megérteni ezt: hiszen itt nem a mélységet, a lelki értelmet, hanem a (talán, de nem biztos) „igazi” vallási tartalmat nélkülöző (ám, hogyan lehet ezt megítélni???) külsőséget kell megérteni. Meg kellene érteni és értetni az olvasóval a formalitás indokát akkor, amikor a gesztus azt mutatja, hogy nincs mögötte semmi(?).

És a másik véglet a Lau által „helyesnek” tartott életvitel: a Kazinczy utca azt hiszem egyfajta példaként, modellként volt jelen A.S. által elmesélt Széder megtartási módjában. Hiszen aki nagyon be akarja tartani a törvényt az ott kóserolatja ki az edényeit, aki nem elégszik meg a rendes macessszal, az ott süthet őrölt lisztből, kézi sütésű maceszt, A.S. példaként említette a Kazinczy utcába járó családokat, akik igazi családi Szédert tartanak.

Persze az, hogy ki melyik életmódot miként ítéli meg a helyesség, és szigorúság skáláján túl, a lényeges és nem lényeges – minőség szempontjából – már nem olyan egyértelmű... Nem biztos, hogy a zsidóság szempontjából (még a bent lévők szempontjából sem) a szigorúan értelmezett törvényértelmezésnek megfelelő életmód jelenti az igazán helyes életvitelt. (Vö. a „hithű neológ?” 1-2 részeket).

– Hogyan ér véget Széder...? Te minden lépést végigcsináltál, a négy plusz egy pohár bort megtittátok, elmondtad az áldásokat, imákat? Énekeltek?

– *Hát a végét már nem csináltam meg, a bencsolásnál már hagytam ki részeket, mert mentek volna baza, az unokaöccsémnek terhes a felesége már, meg unta is, meg a nővérem sem volt nagyon jól, a Hallél imát lerövidítettem.*

– Miért van négyszeres borivás?

– *Nem tudom.*

– Nem a Tóra négy kifejezésére vonatkozik, hogy hogyan fejezi ki a Tóra azt, hogy megváltotta a zsidókat Egyiptomból? A megszabadítás, megváltás, néppé fogadás kifejezésekre?

– *Látod ezt így kéne nekem is tudni... Igen ez az.*

– Mikor szokott véget érni a Széder?

– *Olyan 11 óra tájban.*

– Ilyenkor csak gyalog lehetne hazamenni, ugye?

– *Igen. Elvileg.*

– Es a családod hogyan ment haza? A zsinagógából az a 160 ember gyalog ment?

– *Nem. Autóval jöttek, autóval mentek. Ezek azok a kegyes családok, amiket elnézünk nekik azért, mert legalább eljönnek és tanulnak valamit. Egy városon belül még jobban elnézi a fő-rabbi is. Nem mondok nevet, de egy kisvárosból egy rabbi egyik este megtartotta a Szédert, másnap az újságban megjelent, hogy 300 km-re volt másbol... Hogy a túróba lehet egy nap alatt 300 km-t megenni? Rabbi, vallásos ember...*

– De a hívőkre vonatkozóan, ha jól értem az a fontos, hogy eljöjjenek és ez mentesíti őket a közlekedési eszközök használatának tilalma alól.

– *A rabbi véleménye az, hogy ő nem mondhatja azt, hogy most ne menj baza kocsival, ha már ott van. A múltkor, szombat este, én korábban jövök, mert én nyitom ki a kaput, összetalálkoztam a rabival és odaszólt nekem, hogy xy-t ne hívjuk föl a Tórához, mert előttem szállt ki a kocsiból. Tudta jól, hogy ha jön, akkor kocsiból fog kiszállni, csak az volt a baj, hogy előtte szállt ki. De mindenki tudja, hogy autóval jár, és nem olyan nagyon vallásos.*

A második este még főünnepnek számít, mert ugye gálutban vagyunk, utána elmegyünk imádkozni másnap, szerencsére volt annyi eszem, hogy bírtam az unokaöccsém, vele voltunk meg annyian, hogy tízen legyünk, hogy lehessen imádkozni, de ezt el ne mondd...

– Tehát első este 160-an és másnap reggel alig 10-en? Ez mivel magyarázható?

– *Na jó volt egy pár nő is, de aki számít... az csak 10-en. Igen, voltak olyanok, akik a második este már másbóvá mennek. Ezt 120 évvel ezelőtt el sem lehetett képzelni akkor, amikor az ortodoxia kiátkozta, finoman fogalmazva, a neológiát, egy csomó mindentől kizárta, hogy egy csomó mindent nem akarnak betartani, de ez nem így volt igaz. Például nem jártak fekete kalapba, meg levágatták a szakállukat és elkezdtek járni egyetemre, nemcsak a Tórát tanulták, ezért kiátkozták. Ehhez képest most... Az ezernyolcszázad években elképzelhetetlen volt a zsidóságban az a gondolat, hogy nincs Isten, és hogy ebbe az egész bókusz-pókuszba nem hiszek, de ma már annyira eltérélyesedett ez a gondolat, hogy már azt mondják, hogy jó, ha már itt van az anyám, elmegyek, meg lásson a fiam is egy Szédert, de igazából nem érdekli őket.*

– Tehát szerinted ez nem is vallási élmény számukra?

– *Nem teljesen. Ez a szomorú része a Széderestének, hogy lemegy az első rész, a kézmosásig, a vacsoráig, de a vacsora után gyorsan elmennek, már a második pobárnál elmennek, vagy még a vacsora közben. Tehát az utolsó imákat, az áldásokat nem várják meg. És a dalokat sem énekelik végig, pedig ezek olyan aranyosak, és szerves részei a Szédernek. Az „Egy gödölye, két gödölye”, a „Mi az egy”... Ezeket már meg sem várják. Igazából nem érdekli őket olyan mélyen. Van egy nagyon kicsi kötődés... de már annyira asszimilálódtunk... most letakarom, a mikrofont...*

9. „Hithű neológ?” (A zsidónak öltözött zsidó)

– Most egy nagyon durva kérdést teszek fel: azok, akik nem tartják be az előírásokat, és nem is érdeklí őket, a szó vallási értelmében nem is igazán számítanak zsidónak?

– *Ez tényleg nagyon durva... Pontosan az... amikor engem is megszólálnak, amióta szakállam, pajeszom van, meg fekete kalapban járok. Azt mondja valaki: „te mióta vagy ilyen ortodox?” Az, hogy én 10 micvét, vagy 20-at betartok a 613-ból, az már neki ortodox... Találkoztam vele egy szombaton, fekete kabát, kalap volt rajtam, kérdi: „te miért jársz így?”, mondom: „mert szombat van”, aztán találkoztam vele hétfőn, kérdi és most: mondom mert még ünnep van, kiment a szombat de ünnep van, találkoztam vele csütörtökön és akkor is úgy voltam, és kérdi: „mi van, mióta vagy ilyen ortodox?” Mondom: „nem, csak filmforgatásra megyek, és zsidónak kellett öltöznöm”. De vicces, nem vagyok ortodox, kikérem magamnak, és az ortodoxia is kikéri magának, hogy engem ortodoxnak nevezzen.*

Amikor kezdtem közeledni a templomhoz, és éppen megbalt az anyám, jártam le kaddist mondani, amikor csak tebettem ott voltam, főrabbi úr, tudta, hogy szeretnék közelebb kerülni a templomhoz, fölajánlott nekem egy állást a Páva utcába. Mai napig nem vállalnám el, mert az az állás, ahol a legszigorúbban mindent be kell tartani. Vallási felügyelőként kellett volna dolgoznom. És nemcsak nekem kellett volna úgy élnem, hanem az egész családomnak, tehát felelősséget kellett volna vállalnom a családomért, akkor a gyerekek az Anna Frankba járt, de amikor kijöttek az iskolából, mentek a McDonaldsba... Tehát én nem lehetek biztos benne. Nem lehetek megszgyiák sehol. Én magamban biztos vagyok, hogy nem eszem disznóbúst, nem eszem sajtos kenyeret kóser bússal. Pedig jóval duplája a kóser étel, nem egyszerű, mert a kóser boltok nem mindig vannak nyitva, egy-két órát vannak nyitva ezek az üzletek. Szóval rettentetes... Irigylem a lányomat Izraelbe, aki lemegy a közértbe és minden kóser, az utolsó gyufaszálig minden kóser.

– Ha valamit rosszul mondtam, javíts majd ki, és hívjál fel bármikor, mert szégyen és gyalázat, hogy már évek óta részt veszek Széderen és még mindig sok mindent nem tudok...

10. Otthon és a zsinagógában

Ez a kettősség, azt hiszem, a beszélgetés során mindvégig jelen volt. Említettem, hogy kényes téma volt a családban való előkészületekről faggatni A.S.-t, mert úgy éreztem, ő is szívesebben beszél a zsinagógában tartott peszachról.

Miért is van mindez? A.S. korábban elmesélte, hogy igaz ugyan, hogy zsidó származású, meg tartották a nagyobb ünnepeket, de például nem emlékszik arra, hogy lett volna bár micvája (a tizenéves fiúk egyfajta beavatási szertartása). Tulajdonképpen a nyolcvanas évek végén Romániában volt egy zsidó esküvőn, és akkor érezte a zsinagógában, hogy érdeklí a zsidósága, az ő megfogalmazásában: „közeledni kezdtem a templomhoz”.

A felesége nem zsidó származású. Néha lejár a zsinagógába, a zsinagógai Széderen is ott volt, de már a másnapi otthoni Széderen nem. A fiát nem érdeklí a vallás, nem volt otthon a Széderesten. „A lányok még fogékonyak” – mondja. A egyes családban ilyenként nem lehet zsidó háztartást vezetni, és nem lehet arra sem kötelezni a családtagokat, hogy betartsák a chóméc tilalmát Széderkor. A.S. ugyanis akkor nősült, amikor még nem élt igazán zsidóként, a felesége tulajdonképpen egy nem zsidóhoz ment feleségül, a nagyobb gyerekek pedig egy neméppen zsidó családban nőttek fel. Most azáltal, hogy A.S. úgy döntött, hogy visszatanulja a zsidóságát, a családját már természetesen nem tudja úgy alakítani, mintha eleve zsidó családot alapított volna.

A.S. mégis megoldja valahogy ezt a furcsa helyzetet, mégpedig úgy, hogy a zsinagóga területén éli meg mindazt, amit otthon kellene. Tulajdonképpen egyébként is a zsinagógában dolgozik, egész

nap itt van. De a családi rítusokat is itt éli meg, a törvények betartásáról itt gondoskodik. A peszachi takarítást a zsinagógában végezte el, mégpedig igen alaposan, az előkészületek legapróbb részleteig ő gondoskodott a legtöbb mindenről. Gyakorlatilag arról van szó, amit Papp Richárd a Bethlen téri terepmunkája egyik alapvető konklúziójaként fogalmaz meg, hogy a hagyományos otthoni rítusok átköltöznek a zsinagógába. A zsinagóga lép a rituális életet szervező intézmény szerepébe, és a zsinagóga ad teret a zsidóként élni létmódnak.³⁰

A.S. viszont nemcsak a saját maga számára törekedik egyéni módon zsidóként élni, hiszen ez a zsidóság közösségi vallás jellegének mondana ellent, hanem egyfelől a Bethlen téri közösségben vesz részt aktívan, „mindenesként”, másrészt otthon a lányait, rokonait próbálja tanítani, zsidóknak nevelni. A neológiában azonban úgy tűnhet, ez az igyekezet mindig félúton marad. . .

Ám mégsem, hiszen a kompromisszumok, az ő szavával „kegyes családok” egy ma kialakult politikai, társadalmi, gazdasági, természeti és egyéb körülményekben formálódó zsidó életformát jelentenek. Egy olyan zsidó életformát, amely a megélők számára úgy teljes, ahogy van. Mert ez a zsidó életforma is (akárcsak a legortodoxabb) a tradícióval való értelmező viszonyból táplálkozik, ilyenként mindenki a saját értelmezési hálóján keresztül éli és érti meg a saját zsidóságát. Nincsen vegytiszta zsidó képlet még az ortodoxiában sem, hiszen a törvény szigorúságának fokozása és más-ként-értelmezése határtalan.

Sokkal érdekesebb megfigyelni inkább azokat a lehetőségeket, amelyeket A.S. kidolgozott magának: reggeltől estig a zsinagóga területén tevékenykedik, arra törekszik, hogy ott minden kóser legyen. Úgy viseli a Bethlen tér gondját, mintha az az otthona volna: elviszi az edényeket a Kazinczy utcába kikóseroltatni, szekrényt épít a peszachi edénykészletnek, megszervezi a kóser élelmiszerek beszerzését, elmondja az arra járóknak, hogy mit miért és hogyan kell egy rítus során tenni; igyekszik példát mutatni külsejével (szakáll, pajesz, kipa, fekete ruha).

Mindezeket a „megoldásokat” sokan, amint fentebb láthattuk a „hithű neológ?” történetből, túlbuzgóságnak vagy külsőségnak ítélik. Én azt hiszem, hogy A.S. élettörténetét tekintve a zsidóként élés ilyen módja egy dilemma eredménye: A.S. próbál, de nem tud vallásos zsidó családi életet élni, legalábbis nem teljesen, noha a zsidó vallás egyik alapvető vonása, hogy ünnepei, rítusai a családban, közösségben élhetőek meg. A zsinagógai közösség, és a zsinagóga tere átveszi ugyan a család, a háztartás szerepét, ám a dilemmát nem oldja fel teljesen.

c). A történet utóirataként: a mai zsidó identitás és a mai élő zsidó kultúra éppen ilyensége

Közhelyesen azzal fejezhetném be ezt a fejezetet, hogy: *ilyen* a peszach a Bethlen téri zsinagógában és otthon – A.S. nézőpontjából és az én értelmezésemben.

Az „ilyen” pedig egyszerűen azt jelenti, amire A.S.-t kértem a beszélgetés elején: ne azt mesélje el, hogy milyennek kellene lennie az ünnepnek, hogyan írja elő a Haggada, hanem hogy hogyan „oldják meg” ők az előírások betartását. Hogyan értelmezik, hogyan élik meg, mit tartanak belőle fontosnak, egyáltalán a rítus során milyen ünnepmegtartás jön létre a kodifikált, írott hagyomány értelmezéséből és ennek gyakorlatba ültetéséből ma, most, Magyarországon, A.S. életében, a Bethlen téren.

Az „*ilyen*” azt is jelenti, hogy az elbeszélte peszach, a Széder nem is lehet olyan, mint ahogyan az a Haggadában meg van írva. Hiszen: nincs otthon a háziasszony Szédereste, a nagyobbik fiút nem érdekli a vallás, a rítus felénél egyszerűen elmennek az emberek, nem tudják az áldásokat, nem értik az ima nyelvét, autót használnak főünnepen, konyakot akarnak inni a Szédereste, előfordul, hogy nincs chómécálanítva a lakás, nem esznek őrzött maceszt még az első este sem stb. Ez az

30 Papp 2000: 94.

„ilyen” azonban a mai magyarországi neológ zsidóság vallásos életének és zsidó identitásának mindennapi kérdése, életformájának része. Ezt az életformát pedig a körülmények (világháború, Soá, galut, kommunizmus évei, a kilencvenes évek visszatalálási évei stb. stb.) alakítják „ilyenné”.

Hiszen – Papp Richárdot idézve – „... a zsidó kultúrát is mint történetileg változó kultúrát érdemes vizsgálni, amely nem mindig jelöl egy állandó formát. Fontos tehát az értelmezett közösség szociokulturális kontextusának vizsgálatakor annak múltból öröklött tartalmait is kutatni, valamint azt a társadalmi valóságot, amelyben él. A judaisztikai, etnográfiai háttérkutatások mellett ezért legalább olyan fontosak a vonatkozó társadalomtudományi munkák, hiszen a változók csak együtt képesek magyarázni a látható jelenségek mögöttes okait, jelentéseit”.³¹

A társadalomkutatásnak, szerintem, nosztalgikus viszonyítások nélkül mai, élő, és teljes zsidó kultúráként érdemes vizsgálni a „ilyenné” alakult kultúrát. A kultúra és a vallás történetiségének természetes velejárója a változás. Azonban ez a változás nem jelenti azt, hogy egy ún. „igazi”, „helyes” gyakorlathoz képest változott, sőt „degradálódott” a vallási gyakorlat *ilyenné*, mi több, ahhoz képest már nem is lehet „igazi” zsidó kultúráról, „igazi” zsidó vallásgyakorlatról beszélni. Nem. A gyakorlatot mindig a körülmény hozza létre, és alakítja. Helyesebben: a jelenlegi élő vallásgyakorlat az Írás jelen társadalmi, politikai, földrajzi stb. körülmények által meghatározott értelmezésnek és értelmezési lehetőségek eredménye.

Koncepcióm szerint a mai vallásgyakorlat azt jelenti, ahogyan ma az Írás értelmet nyer a gyakorlatban. Ahogyan az Írás válaszként képes működni a jelen élethelyzetre. Ma az Írás, esetünkben a peszachi kivonulás-történet *ilyen* módon nyer értelmet.

Még egy gondolatot arra nézve, hogy mit jelent az *ilyen* módon értelmet nyert Írás. A fenti beszélgetés és kommentár során számtalanszor előkerültek a rítusok megtartási módjának kérdései, a törvény szigorúsági fokozatai, a törvény és a rítusok megtartásának „kegyes csalása” stb. Hol van itt az Írás értelemmel telítődése? Miként kap jelentést az Írás, a törvény ma A.S. számára Peszachkor?

Újra Papp Richárd konklúzióját használom kiindulópontként: „a rítusok átélése fontosabb, mint a rituális-halachikus előírások rendszere. Tehát a rítus megtartása, annak megélése, lelki pillanata, élménye, pszichológiai tartalma fontosabbá válik, mint a rítus normatív „tisztasága”. A tradíció átértékelődik. Ez pedig a jelen zsidó kultúra legfontosabb jellemzője – kutatásaim szerint”.³²

Tehát nem az a lényeg, hogy volt-e őrzött macesz, vagy hogy pontosan követték-e a rítus lépéseit a Széderestén (noha ennek a jelentőségét és fontosságát sem kell alábecsülni), hanem az igazán lényeges a rítuson való részvétel, a rítus lelki *megélése*. A lelki megélés pedig a részvétel szándékának egyszerű *élményében* is megnyilvánulhat. Ezt pedig – ahogy a beszélgetésből is kiderült – a rabbi, és A.S. tökéletesen értik, hiszen ahogy A.S. mondta: „legalább ott volt, látott ő is egy Szédert”.

A zsidó identitás problémaköréhez is közelebb léphetünk ezzel a megközelítéssel: a származáson, a zsidó tradíció tudásán és a zsidó halachikus életvitelen túl, vagy éppen ennek hiányában a zsidó önazonosság ilyenfajta lelki megélése is alkothatja a zsidó öntudatot.

Az egyiptomi kivonulás-történet egy nép monoteistává, zsidóvá formálódásának története. A történet legfontosabb mozzanata a Szövetség elfogadása, vagyis a törvények, a halacha, a zsidóként élni elv vállalása. A tulajdonképpeni zsidó identitás létrejöttének történetéről van szó. Resenzweig Martin Buberhez írott levelében hívja fel a figyelmet arra, hogy a zsidóság számára minden nap említett narratívájának azonban van egy érdekes mondata, amely magyarázatot adhat a törvény történetiségére, időbeni-történeti létmódjára és ebből eredően a változás szükségszerűségére: a Tórárt a szövetségkötés napján az atyák kapták a fiak számára. Hiszen az atyák már nem léphettek be az Ígélet

31 Papp 2000: 95.

32 Papp 2000: 95.

földjére, a törvény tulajdonképpen mindig a fiaké, az új nemzedéké. Az atyák és fiak viszonya a tradíció időviszonyait jelzi, Rosenzweig szavával: „a törvény maiságát”.³³

A törvény minden időben az újabb nemzedék sajátjává válik, jelenné lesz, alkalmazkodik a jelen feltételeihez, hiszen éppen így lehet örökkévaló. A zsidó identitást pedig az aktuálissá, jelenben működőképesé, újra és újra maivá változó törvény írja át. A tradíció áthagyományozódása pedig ilyen értelemben a maivá válás folyamatoként teremti meg a mai élő zsidó kultúrát, amely a maga jelenidejében működőképes és *ilyenként* kutatható.

Konklúziók helyett

Konklúziók helyett inkább azt foglalnám össze, amit én magam megértettem e tanulmány elkészítésének folyamán.

Az első négy fejezetben megpróbáltam beletanulni a zsidó hagyományok, szokások és ezek sajátos zsidó kulturális megértésének működésébe. Ebből a tapasztalatból a gyakorlati kutatásban első-sorban azt a konklúziót tudnám levonni, hogy a mai, élő zsidó kultúra a textualizált tradícióval való szüntelen emlékező viszonyban létezik és ebben kutatható.

A módszertan, a szemlélet, amellyel megkísérlem problematizálni a kérdéseimet, a hermeneutikai megközelítésmódban gyökerezik. A hermeneutikai szemlélet a társadalomtudományokban a kérdező, értelmező hozzáállást, és a kulturális jelenségek történetiségében való látásmódját jelenti mind a gyűjtés, mind a leírás és értelmezés vonatkozásában.

Dolgozatom célja azonban nem pusztán e jelenségek megragadása, hanem a jahvikus történeteken keresztül a zsidónak-lenni identitás megértése volt. Az egyéni és kollektív kulturális identitást e tanulmányban az emlékezési alakzatok és emlékezési stratégiák révén kíséreltem megközelíteni. Azt hiszem, ez a megközelítés két irányban történt meg: egyrészt azokat a metaforákat próbáltam meg értelmezni, amelyek az egyiptomi kivonulás-történetből a mai diaszpóra-helyzetre és ebben a helyzetben való önidenifikációra adott magyarázatok, legitimizációk (fogságtapasztalat, szövetség, elkülönülés, tisztasági kultusz, memmotechnika), másfelől azt a jelenséget kíséreltem meg problematizálni, ahogyan a zsidó kulturális identitás egyik legfontosabb képzőereje a Deuteronomiumnak, az „egyedül Jahve neve” elve jelenleg vallási identitásépítő energiával rendelkezik. Mindkét irányban rendkívül produktív narratívákról volt szó, melyeknek folyamatos újragenerálódása a tradícióhoz való emlékező viszony emlékezőmódjának különbségeit mutatják. Ilyenként az derülhet ki, hogy az emlékezési stratégiák helyenként, közösségekként, csoportonként sajátosságokat, különbségeket mutatnak, és ez is eredményezheti a zsidóság hovatarozásbeli inhomogenitását.

E dolgozat értelmezése szerint a kulturális önazonosságot az emlékezési stratégia írja, így talán az olyan kategóriák (sztereotípiák) is érthetőbbé válnak, mint „vallásos”, „nem vallásos”, „neológ”, „ortodox”, „asszimilált” vagy „magyar-zsidó”. Hiszen ezek a kívülről vagy esetleg belülről jövő identitás-címkék voltaképpen a tradícióhoz való valamilyenféle – emlékező vagy felejtő – viszonyulást határoznak meg.

A kulturális emlékezés fogalma – úgy gondolom – olyan elméleti megalapozásnak bizonyul, amely az élő zsidó kultúrát nem a múlt megcsönkített maradványának tekinti. Nem azzal méri például a rítusok megtartásának módját, hogy miként „kellene” legyen (a kodifikált hagyomány szerint) és „ahhoz képest” milyen. A kulturális emlékezés a tradícióhoz való értelmező viszonyulási mód, mely azt szelektálja a múlt tapasztalatából, amely a jelen vonatkozási keretei között értelemmel telítődik. Ebben az értelemben az élő zsidó kultúra a maiságában kutatható a viszonylagosság minősítése nélkül.

33 Rosenzweig 1990.

- A. Gergely András 1996 Etnikai-antropológiai kutatómódszertan. Budapest, MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont.
- Alexandriai Philon 1994 Mózes élete. Ford. Bollók János, Atlantisz, Bp. 35.
- Assmann, Jan 1999 A kulturális emlékezet. Bp. Atlantisz.
- Benoist, Luc 1995 De la numele propriu la cuvântul comun. In Benoist: Semne, simboluri si mituri, Bukarest Humanitas.
- Biblia 1997 Teljes kétnyelvű, Bp. IMIT-Makkabi.
- Biedermann, Hans 1989 A mágikus művészetek zseblexikona, Kentaur Könyvek.
- Blau Lajos 1996 Óhéber könyv. Bp. Logosz Kiadó.
- Chevalier, Jean – Gheerbrandt Alain 1995 Dicționar de simboluri. Bukarest, Ed. Artemis.
- Derrida, Jacques 1995 Esszé a névről. Jelenkor.
- Domán István 1991 A zsidó vallás. In Geszthelyi Tamás szerk. Vallások a mai Magyarországon, Bp. Akadémiai Kiadó.
- Domán István 2001 A talmudisták titkai.
- Donin, Hayim Halévi 1997 Zsidónak lenni. Bp. Göncöl.
- Durand, Gilbert 1997 Structurile antropologice ale imaginarului. Bukarest, Dacia.
- Eliade, Mircea 1978 Aspecte ale mitului. Románra ford. Paul Dinopol, Ediura Univers, Bucuresti.
- Eliade, Mircea 1996 A szent és a profán. Bp. Európa Könyvkiadó.
- Eliade, Mircea 1997 Képek és jelképek. Bp. Európa Könyvkiadó.
- Eliade, Mircea 1994–1995 Vallási hiedelmek és eszmék története. Bp. Osiris
- Eliphas Lévi 1996 Dogma si Ritualul Inaltei Magii. ford. Maria Ivanescu, Antet, Nagyvárad
- Encausse, Gerhard 1999 Kabbala. Hermit.
- Féner Tamás – Scheiber Sándor 1984 ...és beszéld el fiadnak... (Zsidó hagyományok Magyarországon), Bp. Corvina.
- Gadamer, Hans Georg 1984 Igazság és módszer. Bp. Gondolat, 1984.
- Hahn István 1957 Zsidó szellemi életünk néhány kérdéséről. In Scheiber Sándor szerk. Szolgásgából szolgálásban.
- Jólesz Károly 1985 Zsidó hitéleti kislexikon. Bp.
- Károli Gáspár 1990 Szent biblia. (15–)
- Kazanlár Ámin Emil 1992 Tarot. Nagy Arkánumok. Kassák Kiadó.
- Komoróczy Géza 1995 Bezárkozás a nemzeti hagyományba. Bp. Osiris.
- Lau, Rabbi Israel Méir 2000 A zsidó élet törvényei. Tel-Aviv.
- Malinowski, Bronislaw 1972 Baloma. Bp. Gondolat.
- Marót Károly 1945 Survival és revival. Ethnographia, 1-7.
- Molnár Ernő 1997 A Talmud Könyvei. Az eredeti szöveg alapján, ford., szerk., Paginárium Kiadó-Saxum Kft.
- Naftali Kraus 2000 Dávid Zsoltárai. Bp. Göncöl Kiadó,
- Ortutay Gyula (főszerk) 1977 Magyar Néprajzi Lexikon. Bp., Akadémiai Kiadó, III köt.
- Papp Richárd 1999 Van-e zsidó reneszánsz? Remény, 3, 45-51.
- Papp Richárd 2000 Magyar zsidó revival? Bp. MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Papp Richárd 2001 A budapesti Bethlen-téri zsinagóga, lelőhely: <http://www/zsidó.hu/zsinagoga>
- Papp Richárd 2001 A fonott kalács. Egy zsinagógai beszélgetés értelmező leírása. *Kultúra és Közösség*, 1, 91-99.
- Rajkl András Hillél 2000 Az ortodoxiából kiugrók szervezete. Szombat, 4 szám, 14.
- Rékai Miklós 1997 A munkácsi zsidók terített asztala. Bp. Osiris.
- Ricoeur, Paul 1995 Bibliai hermeneutika. in Hermeneutikai füzetek, 6.
- Rosenzweig, Franz 1990 Csak nem hang és füst. Válogatott írások. Bp. Holnap.
- Scholem, Gerschom 1995 A kabbala helye az európai szellemtörténetben. Bp. Atlantisz.
- Starr Glass, David 2000 A judaizmus. Bp. Göncöl.
- Sulchan Aruch (Kivonat) 1988 A Sabbosz és ünnepek szabályai. II: köt. Ford. Singer Leo, Budapest, MIOK.
- Szenci Molnár Albert 1996 Psalterium Ungaricum. Szent Dávidnak zsoltárai, (1607), Bukarest, Kriterion.
- Tokarev 1988 Mitológiai enciklopédia (magyar kiadás, szerk. Hoppál Mihály) Bp. Gondolat.
- Zsoltárok. Fordította Singer Leo, várpalotai rabbi, Sinai Publishing, Tel-Aviv, é.n.